זוכרות את מחנות השבויים

הקדמה

המחקר על אודות הנכבה הפלסטינית והשלכותיה על חייהם של הפלסטינים, הן אלה שגורשו מהשטח שקמה עליו מדינת ישראל והן אלה שנשארו – מסיבות שונות – בתוך גבולותיה של מדינת היהודים והפכו לאזרחיה, עודו מתמשך ומתפתח. ככל שהמחקר מעמיק הוא מגלה היבטים חדשים שלא זכו לחשיפה ומיסגור ראויים והועלמו מתודעת הציבור במשך עשורים רבים.

לפני עשר שנים, אירחה זוכרות את פרופסור מוסטפא כבהא ואת העיתונאי ודיע עוואדה לאירוע השקה של ספרם "أسرى بلا حراب: المعتقلون الفلسطينيّون والمعتقلات الإسرائيليّة الأولى" (שבויים ללא חרבות: העצורים הפלסטינים ובתי המעצר הישראליים הראשונים), שיצא לאור בערבית ב־2013 בביירות. הספר סוקר את תופעת כליאתם של אלפי פלסטינים ששרדו את הגירוש ונותרו בתוך שטחה של מדינת ישראל. גם לארגון כמו זוכרות, ואנחנו מניחים, כמו לרוב הציבור, ולא רק הישראלי, הנושא הזה אינו מוכר עד היום. למרות גודלה של התופעה, ואף שהספר הנ"ל הוסיף לידע הזה, גם אחרי פרסומו העיסוק בנושא לא היה רחב. בחוברת זו מתפרסמים מתוך מחקרו של ד"ר שי גורטלר פרטים ומסמכים שלא היו ידועים עד כה, כולל מסמכים מארכיון הצלב האדום שעמד בזמנו בקשר עם העצורים.

רוב המחקרים על הנכבה, כולל הפעילות של זוכרות, התמקדו רוב הזמן במהלכים שגרמו והנציחו את הנכבה הפלסטינית, כמו טיהור אתני, מעשי טבח, מניעת שיבה, הרס היישובים הפלסטיניים, ייהוד המרחב ועוד. מעט פעילויות נעשו על השלכות הנכבה, בשנותיה הראשונות, בקרב הפלסטינים שהפכו לאזרחי מדינת ישראל.

הנכבה המתמשכת, מתברר, גם מתוך המחקר הזה, וגם מתוך הסתכלות על תקופת הממשל הצבאי באופן כללי, אינה פחות טראומטית מאירועי 1948, שהיתה אמנם שנת השיא של הנכבה, אך לא סופה

המשימה העיקרית של זוכרות היא לספר את הנכבה בעברית, לציבור היהודי־ישראלי. מכאן נבע הרעיון להוציא חוברת זו, בעברית כמו גם בערבית ובאנגלית, על מתקני המעצר שהקימה מדינת ישראל לכליאת אלפי גברים פלסטינים במשך שנתיים, על יחסה אליהם בתוך המעצר ומדיניותה כלפיהם אחרי שחרורם.

החוברת מסתמכת על מחקרים קודמים שנגעו בנושא, בערבית ואנגלית, גם הם לא רבים, ועל חומרים ארכיוניים ישראליים. זהו חומר "חלוצי" בעברית שחושף אחד מהיבטיה העלומים של הנכבה הפלסטינית. היבט הכליאה במיוחד מתמשך בחייהם של פלסטינים ופלסטיניות עד היום וקשה למצוא משפחה פלסטינית שמי מבניה לא היה עציר או אסיר. ישראלים, מצד שני, לרוב אינם מקדישים תשומת לב לחשיבותו של ההיבט הזה, אינם מכירים בו ורובם ממשיכים לסווג כל מעצר כמוצדק וכל התארגנות קהילתית ולאומית לתמיכה באסירים כפשע בפני עצמו. עם החוברת הזאת אנחנו מקוות לשפוך מעט אור על חלק מההיסטוריה של כליאת פלסטינים על ידי מדינת ישראל מאז הנכבה, ולתרום להכרה בחשיבות הנושא.

כשהתחלנו לעבוד על החוברת לא העלינו בדעתנו שבזמן הוצאתה לאור שוב נראה מחנות מעצר המוניים קמים לנגד עינינו, אך עם הוצאתה לאור, זוהי המציאות בפלסטין. החוברת יוצאת כאשר הנכבה המתמשכת מאז 1948 נכנסה מאז אוקטובר 2023 לשלב חדש, קטלני ומסוכן מכל קודמיו, עם המתקפה הרצחנית על רצועת עזה שכוללת מלבד הרג המוני, עקירה של יותר משני מליון בני אדם, הרעבה ועוד, גם מעצרים חסרי אבחנה ודיווחים על התעללות שיטתית בפלסטינים שמוחזקים במתקני המעצר השונים של מדינת ישראל. הימים האפלים האלה מעמיקים עוד יותר את החשיבות של לימוד עוולות העבר וההווה, כדי שנוכל לבחור בעתיד שונה.

החוברת הזאת היא פרי יוזמתו של חבר זוכרות ד"ר שי גורטלר ורובה עובד על ידו מתוך מחקר אקדמי שערך. זוכרות גאה לסייע להוצאה לאור של יוזמות שצומחות מתוך הקהילה הפוליטית שלנו ומחברות בין מחקר לאקטיביזם.

מבוא

בשנים 1948-1950, נכלאו כ־8,300 פלסטינים במחנות שבויים מאולתרים. במחנות נכלאו לא רק חיילים ולוחמים, אלא פלסטינים רבים שחטאם היחיד היה קיומם. גברים "בגיל לחימה" - רשמית בני 15-55, אך בפועל גם צעירים ומבוגרים יותר - נלקחו למחנות אלו, שם שהו בין חצי שנה לשנה וחצי, עבדו בעבודות כפייה, ובדרך כלל גורשו עם שחרורם. לאתרים אלה ניתנו מספר שמות שונים. הם כונו "מחנות שבויים" אף שרוב המוחזקים בהם לא היו לוחמים, לצד מיעוט קטן של לוחמי מיליציות פלסטיניות, כמו גם חיילים וקצינים בצבאות זרים. הם כונו גם "מחנות מעצר", כינוי המשקף את העובדה שבפועל, רוב המוחזקים לא היו לוחמים (יחד עם זאת, כפי שנראה להלן, יוסף סַאיע' מעדיף את התואר "שבוי" כיוון שהוא מקנה הגנות מסוימות). הם כונו גם "מחנות עבודה", כיוון שכמה מהם שימשו לתכלית זו. במסמך ישראלי אחד הם אף מכונים "מחנות ריכוז".

חוברת זו מתבססת על מחקרים קודמים של סלמאן אבו סתה, טרי רמפל, מוסטפא כבהא, ודיע עוואודה, ואהרן קליין, ועל זכרונותיו של האינטלקטואל הפלסטיני יוסף סַאיע', עציר באותם מחנות,

פרי עטה של רוזמרי ס̄איע' שתרמה טקסט חדש לחוברת זו. היא חושפת מסמכים ארכיוניים שטרם התפרסמו מארכיון הצלב האדום, מארכיון המדינה, מארכיון צה"ל ומערכת הבטחון, ומהארכיונים הלאומיים הבריטיים.

עדותו של יוסף ס̄איע', שנשבה בירושלים (כפי שכתבה רוזמרי ס̄איע')

נפלתי בשבי ימים ספורים לאחר הקמת מדינת ישראל... נסענו עד שבסוף נעצרנו והם פתחו את הדלתות. לרדת! לרדת! היינו תחת שמירה כבדה. מתברר שהגענו ליישוב חדש. רק יסודות הבתים הונחו, ומסביב לרצפות לא היו קירות כלל. הם הורידו אותנו על ברכינו, והיה עלינו לשלב ידיים מאחורי הצוואר. מישהו הגיע, דיבר אלינו באנגלית ואמר, "אני מפקד המחנה הזה, ואתם תידרשו לציית לפקודותיי ולפקודות של כל סמל או חייל. עוד נראה מה נעשה אתכם. אנחנו רואים בכם מחבלים שהושארו מאחור כדי לבצע מעשי חבלה. החוק הבינלאומי מתיר לנו לירות בכם. אבל כיוון שישראל היא מדינה עכשיו, אנחנו רוצים לעשות את הדבר הנכון. עלינו לוודא שאתם באמת מחבלים, ובהתאם לאיזה סעיף בחוק הבינלאומי נוכל לירות בכם". אז אמרתי, "לא, אנחנו שבויי מלחמה". למרבה המזל, לא יודע מה עלה אז בדעתי, חודשים ספורים לפני שנפלה פלסטין, עיינתי באמנה כלשהי – לא אמנת ז'נבה, כיוון שזו נחתמה רק ב־1949, אבל היתה איזושהי אמנה אחרת, ממלחמות קודמות.[1] ידעתי מה הזכויות והחובות של שבויי מלחמה. חזרתי על דבריי: "אנחנו שבויי מלחמה". הוא אמר, הא! איזה מין שבויי מלחמה אתם? שבוי הוא חייל – חייל במדים. יש לו נשק, יש לו מספר. לכם אין אף אחד מהדברים האלה. באיזה צבא אתם?" ולא יכולנו להעמיד פנים שאנחנו חיילים בצבא כלשהו.

[Yūsif Sāyigh, "Prisoner of War: Yūsif Sāyigh, 1948 to 1949," Jerusalem Quarterly 29 (2007): 14-19.]

מחנה שבויים מס' 101

יוסף ס̄איע' הוחזק במשך ששה שבועות במחנה 101 בירושלים. המחנה היה ממוקם בשכונת נווה שאנן, סמוך למקום בו עומד היום מוזיאון ישראל. היה זה מחנה שבויים זמני לפלסטינים שנתפסו באזור ירושלים. נציג הצלב האדום שביקר במחנה ב־7 ביוני 1948 דיווח כי שבויי המלחמה "מקוננים כולם... על כך שנעצרו על אף העובדה שהם אזרחים ולא לוחמים. הם מתלוננים על מחסור במזון". כשנפתחה הדרך בין ירושלים לתל אביב, הועבר ס̄איע' למחנה אג'ליל.

1 ס̄איע' מתכוון לאמנת ג'נבה השלישית משנת 1929 שעוסקת ביחס לשבויים.

מחנה 101, 1948

צילם: רודולף יונס

בתוך מוזיאון ישראל, הציור "אנגלוס נובוס", פרי מכחולו של פאול קלה, צופה, פשוטו כמשמעו, על הריסות בתי נווה שאנן, שבהם שוכנו הפלסטינים הראשונים שנפלו בשבי הצבא הישראלי בנכבה, וקודם לכן בשבי ההגנה. ולטר בנימין מדמיין את הציור כמלאך ההסטוריה, ש"פניו נשואות לעבר העבר. היכן שאנו מזהים שרשרת מאורעות, הוא רואה אסון אחד ויחיד, שעורם חורבות על ע״י חורבות ומשליך אותן לרגליו". שכבה מרכזית של האסון הפלסטיני, הנכבה, מקבעת כעת את מלאך ההסטוריה במקומו.

אג'ליל: מחנה שבויים מס' 791

שרטוט של מחנה השבויים אג'ליל (אזור מחלף הסירה של ימינו)", 1949,

אלבום מס' 3,
ארכיון צה"ל

מחנה אג'ליל נפתח ב־26 במאי 1948.[2] העצורים הוחזקו באוהלים מאולתרים ובבתי הכפר הפלסטיני העקור אג'ליל אל־קִבְּליה ("הדרומית"). קבוצת השבויים הראשונה הובאה לאג'ליל מהכפר זרנוקה, השנייה מאל־טנטורה, והשלישית מיאפא. יתכן שהטבח באל־טנטורה ב־23 במאי (כמו גם מאורעות אחרים) זירז את הקמת המחנה. אג'ליל הוקם כמחנה קבע ל־4,200 איש. יוסף סַאיע' הועבר לאג'ליל בסוף יוני 1948, והיה לנציג העצורים. שיחותיו המתועדות עם נציג הצלב האדום משקפות את כוח העמידה של שבויי המלחמה. לדברי הנציג, "מנהיג השבויים הביע את משאלתו לשמור על קשר הדוק עם המשלחת; מכתביו לנציגים אינם מועברים מספיק מהר. הנציגים תבעו ממנו לשלוח להם דו"ח שבועי". עם זאת, מרגע שהתארגנה ההנהגה הפלסטינית, הרשויות הישראליות פיזרו אותה. סַאיע' הועבר למחנה הקבע השני שהוקם באותה עת, עתלית.

[2] אהרן קליין, "השבויים הערבים במלחמת העצמאות", בתוך מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט: דיון מחודש, בעריכת אלון קדיש (תל אביב: משרד הבטחון, 2004), 569.

אג'ליל:
תצלום אוויר,
1.9.48

תמונה 2781,
ארכיון צה"ל

עתלית (מחנה שבויים מס' 792)

ביולי 1948, לאחר שמחנה אג'ליל התמלא, הוקם מחנה נוסף בשטחו של מחנה מעצר בריטי שנועד למהגרים יהודים ללא אשרה ("מעפילים"), שהוקם בינואר 1940. קיבולת המחנה הבריטי היתה 1,664 עצורים – המחנה הישראלי היה גדול יותר, ואפשר לכלוא 2,900 שבויים.[3]

על השיתוק שפוקד את התודעה בעקבות הקולוניאליזם תעיד העובדה שעל אף שמוזיאון לתיעוד ההגירה היהודית הבלתי־חוקית של שנות ה־40 ניצב כיום בשטחו של מחנה השבויים, המוזיאון אינו מזכיר כלל את עברו כמתקן כליאה לפלסטינים בסוף אותו עשור. יתר על כן, אף אחד ביחידת המחקר של המוזיאון, אף לא יושב הראש של המוסד, לא ידע שבעתלית פעל גם מחנה לשבויים פלסטינים. למעשה, על אף עדויות ארכיוניות שמראות זאת בבירור, הם הכחישו שנעשה שימוש כזה אי־פעם בעבר, גם לאחר שהוצג בפניהם מסמך הצלב האדום שמופיע מטה.[4]

3 יהושע כספי, "בתי הסוהר בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי", קתדרה 32 (1984): 152.
4 ICRCA, Palestine, C SC, 1948–1950 .
במאמר על מחנות השבויים והצלב האדום, רמפל ואבו סיטה לא מסתמכים על דו"חות הביקור במחנות.

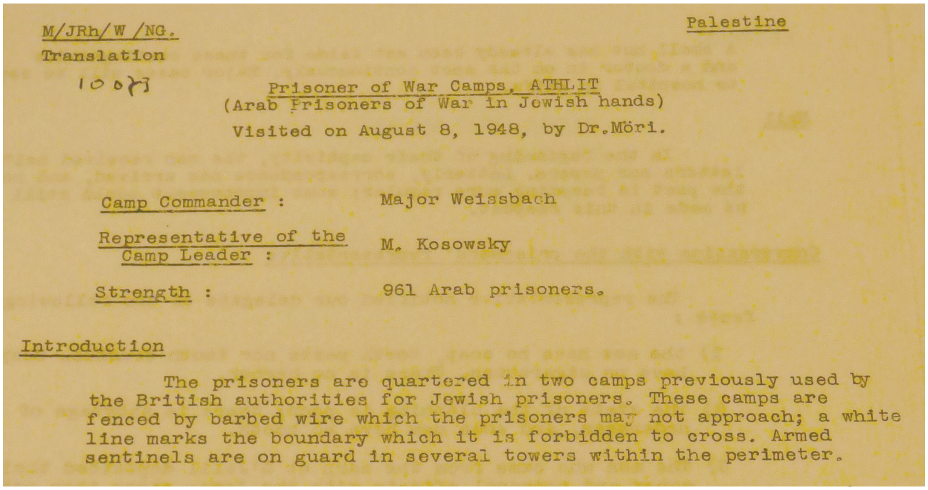
M/JRh/W /NG.   Palestine
Translation
10073

Prisoner of War Camps, ATHLIT
(Arab Prisoners of War in Jewish hands)
Visited on August 8, 1948, by Dr. Möri.

Camp Commander : Major Weissbach

Representative of the Camp Leader : M. Kosowsky

Strength : 961 Arab prisoners.

Introduction

The prisoners are quartered in two camps previously used by the British authorities for Jewish prisoners. These camps are fenced by barbed wire which the prisoners may not approach; a white line marks the boundary which it is forbidden to cross. Armed sentinels are on guard in several towers within the perimeter.

מסמך מביקור הצלב האדום במחנה השבויים עתלית, אוגוסט 1948

ארכיון הצלב האדום, תיק C SC, Palestine 1948-50

כמו במקרה של אג'ליל וסרפנד (ר' להלן), מחנה עתלית שימש בהמשך כמעברה ליהודים מזרחים שהיגרו ארצה בשנות ה־50. מעברת עתלית היתה אחד מהאתרים המוזכרים בדיווחים על חטיפת ילדי תימן. באוגוסט 1995, כתבה מרים רדאה לוועדת כהן־קדמי (ועדת החקירה הממלכתית בעניין העלמות ילדי תימן בשנים 1948-1954) על הנסיון לחטוף את בנה רחמים, שנמנע רק בזכות ערנותה והתנגדותה.[5]

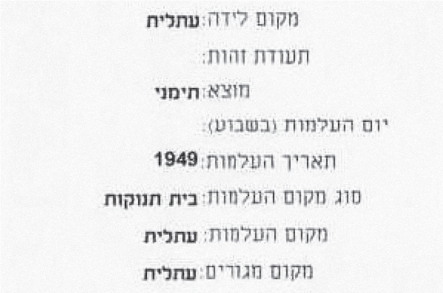
מקום לידה: **עתלית**
תעודת זהות:
מוצא: **תימני**
יום העלמות (בשבוע):
תאריך העלמות: **1949**
סוג מקום העלמות: **בית תנוקות**
מקום העלמות: **עתלית**
מקום מגורים: **עתלית**

מקטע מתיק העלמתו והחזרתו של התינוק רחמים רדאה, 3.1.1996

ארכיון המדינה, תיק ג-9717/14

[5] רדאה רחמים, תיק מס' 272/95, ועדת כהן-קדמי בענין ילדי תימן הנעדרים המעידים בעצמם או שהעידו עליהם, ג-9717/14, ארכיון המדינה.

יוסף סַאיע', שבוי מלחמה, מאי 1948 עד אביב 1949

כתבה: רוזמרי סַאיע', במיוחד לחוברת זו

סיפור מעצרו של יוסף ב־1948 סופר לי ככל הנראה כשנפגשנו לראשונה בעירק. אני הייתי שם כדי ללמד במכללה לבנות ע"ש המלכה עאליה, בעוד שהוא חיפש כלכלנים כחלק מעבודתו במכון למחקר כלכלי של האוניברסיטה האמריקאית בביירות. נפגשנו במקרה דרך ידיד משותף, והוא הזמין אותי לארוחת ערב. שוחחנו עד שלוש לפנות בוקר.

יוסף נעצר כי סירב לצאת מירושלים ב־15 במאי, 1948, לאחר ההכרזה על קום מדינת ישראל, אף שידע כי אם יישאר, ייעצר. התנאים במחנות היו קשים, במיוחד בהתחלה: "ישנו בלי אוכל או מים, מתחת לכיפת השמיים, על הקרקע החשופה". שום דבר מלבד תה מעלים משומשים; מאוחר יותר, 100 גרם לחם ביום. לא היו שירותים. פחות משלושה ליטר מים ביום לשתייה, רחצה, ושטיפת כלים. התנאים בחורף היו קשים במיוחד: האוהלים דלפו ולא פעם קרסו על העצירים. יוסף החל לסבול מכאב גב חמור. זו היתה תחילתה של פריצת דיסק שעתידה היתה לשתק אותו לעתים תכופות בשנים הבאות.

הישראלים איימו לא פעם לירות בשבויים באשמת חבלה: יוסף תמיד עמד על כך שהם שבויי מלחמה ועל כן מוגנים על פי חוק. פעם, קצין במחנה ירה בין רגליו כיוון שהתעקש להגן על זכויות השבויים. אבל כשלאחר מכן ביקר נציג הצלב האדום במחנה, הוא התחזק בדעתו.

למרות אווירת הפחד, לדברי יוסף היו גם היבטים חיוביים לשהות במחנות. הוא נבחר לנציג האסירים מול הצלב האדום כיוון שהכיר את אמנות ז'נבה ועמד על זכויותיהם. הוא דיווח לארגון על הירי הבלתי־חוקי על עציר נמלט. כיוון שציפה ל"סבב שני" של מלחמה נגד ישראל, הוא שרטט את קווי ההגנה הישראליים על פיסות בד, ותפר אותן לתחתוניו. עם שחרור השבויים, "הם ערכו עלינו חיפוש מדוקדק, על גופנו. אבל בדים לא מרשרשים כמו נייר, אז הוצאתי אותם החוצה".

להרחבה על סיפורו של סַאיע' במחנות, ראו:
Yūsif Sāyigh, Yūsif Sāyigh: Arab Economist, Palestinian Patriot, ed. Rosemary Sāyigh (University of Cairo Press, 2015).

סֵרפנד (מחנה שבויים מס' 793)
ותל ליטווינסקי (מחנה שבויים מס' 794)

השלטונות הישראלים החליטו להשתמש בשבויים הפלסטינים ככוח עבודה זול, והקימו לשם כך שני מחנות נוספים. בסֵרפנד (כיום צריפין) ניתן היה לכלוא 1,800 שבויים, ובתל ליטווינסקי (כיום תל השומר) ניתן היה לכלוא אלף. מחנה סֵרפנד היה קודם לכן מחנה מעצר בריטי שהוקם במהלך המרד הערבי הגדול (1936-1939) כדי לכלוא עצורים בהתאם לתקנות ההגנה לשעת חירום.[6] כיוון ששימש לעבודות כפייה, היה סֵרפנד המחנה האחרון שנסגר.

השבויים אולצו לעבוד בשדות ובמוסכים, הם פינו הריסות של בתים פלסטיניים, ועוד. בעוד ששבויים שלא עבדו קיבלו 400 גרם לחם ליום, אלה שעבדו קיבלו 700, כמו גם 70 מיל ושש סיגריות ליום. השלטונות בישראל השתמשו בביטוי "מכלאות עבודה" כדי לתאר את המחנות, כאילו מדובר היה בבהמות (ר' חותמת מפקד המחנה מטה).

חותמת מפקד מחנה שבויים 793:
"מכלאות עבודה", 10.1.1949

ארכיון המדינה, תיק ג- 308/23

6 Saunders, A., Palestine Prison Service, March 21, 1938, Social Services Penal and Prison Matters Prisons Reorganization Palestine, National Archives (UK), page 4.

אם ח׳אלד (מחנה שבויים מס׳ 795)

יוסף סַאיע׳ הועבר לאם ח׳אלד ב־13 בנובמבר 1948. אם ח׳אלד היה כפר פלסטיני ממערב לטולכרם, היכן שנמצאת כיום העיר נתניה. מחנה אם ח׳אלד היה יציר כלאיים בין המחנות הקבועים והזמניים, כמו כלא עכו, ושימש בעיקר כמחנה עבודה. בביקור שקיים ב־22 בספטמבר 1948 תיאר שליח הצלב האדום את תנאי המחיה במחנה כדלקמן: ״הגברים מתגוררים בקבוצות של 20-30 [בכל בית] בכפר ערבי ישן והרוס למחצה, שכעת הוא מוקף בגדר תיל. המעונות טחובים ואינם מוארים כנדרש. לכל שבוי יש מזרון אחד ושמיכה אחת״. בעת הביקור, הוחזקו באם ח׳אלד מאתיים שבויים.

ראיון עם ד״ר עדנאן יחיא (נולד ב־1930, אל־טנטורה)
מראיין: ד״ר שי גורטלר, 25.2.2024
הראיון התקיים בשפה האנגלית ונערך לשם הבהירות.

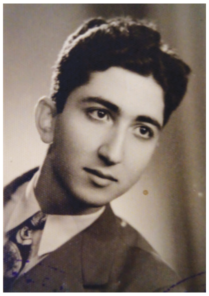

בתמונה: עדנאן יחיא, סביב 1948

ע״י: אני הייתי באם ח׳אלד, ואח״כ באג׳ליל... קודם באם ח׳אלד ואח״כ באג׳ליל.

ש״ג: במשך כמה זמן?

ע״י: במשך כשנה.

ש״ג: תוכל לספר לי קצת על החוויה הזו? מה היו תנאי הכליאה? המזון?

ע״י: האוכל היה גרוע מאד־מאד. הוא לא היה טוב. היינו צריכים לעבוד ולפעמים הם נתנו לנו אוכל טוב, לפעמים לא טוב. הייתי בן 17 ונאלצתי לעבוד כל יום עם גברים אחרים.

ש״ג: במה עבדתם?

ע״י: בניקוי החדרים והשירותים של החדרים ובגידול ירקות. תמיד היו חיילים שהשגיחו עלינו.

ש״ג: באם ח׳אלד, האם ישנתם באוהל או באחד מבתי הכפר?

ע״י: בכפר, הרבה אנשים באותו חדר. לפעמים היינו צריכים להוריד את הבגדים ולהתפשט מול המפקד. הוא בא נושא אלָה. הוא היה בועט בנו והיינו צריכים להתפשט כל בוקר. לא יודע למה. באג׳ליל היינו באוהלים בחוץ. היו איתנו הרבה חיילים מצרים.

ש״ג: מה קרה אם מישהו סירב לעבוד?

ע"י: כן הם היו מביאים מקלעים ואומרים לו, "אתה חייב לעבוד או שנהרוג אותך". יום אחד – אפילו שהייתי צעיר, הייתי בן 17-18, אבל בגלל שדיברתי אנגלית, ערבית ועברית, פעם אחת בא חייל וקרא לי ואמר, "אתם גנבים, אתם גנבתם את המטבעות שהיו לי בכיס... אם לא תחזיר אותם עכשיו אני אהרוג שלושה מכם". כעסתי מאד ותפסתי את הרובה שלו וכיוונתי אותו לעבר החזה שלי ואמרתי, "אם אתה רוצה להרוג מישהו, תהרוג אותי. הם לא גנבים, הכסף שלך לא אצלם". ואז באו חיילים אחרים והם לקחו אותו משם. היחס היה נורא ואיום.

ש"ג: האם היו לכם חומרי קריאה?

ע"י: לא {צוחק}. לקרוא? לא היה לנו כלום. רק לעבוד.

ש"ג: בסוף, איך קרה שגורשת?

ע"י: בירושלים, על קו שביתת הנשק, הם הסיעו אותנו באוטובוסים והעבירו אותנו לידי הצבא הירדני. הלכנו ולא ידענו מה לעשות. כמה אנשים הלכו לרחוב כדי לקבץ נדבות. לי היה מזל בגלל שדוד שלי חיכה לי ולקח אותי לשכם. דודי היה עורך דין בשכם, ואני נשארתי איתו כמה שבועות ואז נסעתי לדמשק.

ש"ג: אתה זוכר את תאריך הגירוש שלך?

ע"י: זה היה ב־1949, לא יודע מתי בדיוק.

ש"ג: היית רוצה להישאר בפלסטין? אם זה היה תלוי בך, לא היית עוזב?

ע"י: בטח, פלסטין זה הבית שלי. אל־טנטורה היא ביתי, וגם חיפה. היו לנו שני בתים. בית אחד בחיפה ובית באל־טנטורה, בכפר.

ש"ג: באיזו שכונה בחיפה?

ע"י: ב... ליד lycée... אני לא זוכר, לא מצליח לזכור. תבין, אני בן 93 ואני לא יכול לזכור הכל. אני חייב לחשוב ולחשוב... רחוב עבאס!

***

הייתי גם בתל אביב, והייתי גם בדרום פלסטין לצורך עבודה. הם הובילו אותנו במשאיות. הייתי ברחוב בתל אביב ויום אחד פגשתי חבר טוב שלי. יהודי. היינו עובדים ביחד בעיריית חיפה. במהלך החופשות הייתי עובד ועוזר בעיריית חיפה. והכרתי חבר טוב. שמו היה עזרא סלאמה. ולא ידעתי איפה הוא עכשיו. הוא היה חבר מאד־מאד טוב. הוא פגש אותי כשהייתי בתל אביב על המשאית והוא בא והביט בי ואמר, "אתה עדנאן! מה אתה עושה כאן?" אמרתי, "אני שבוי שלכם", והוא היה במדים. הוא אמר שהוא הולך למצרים. בשביל הצבא. הוא היה חבר מאד־מאד טוב. יהודי עיראקי שגם דיבר ערבית. אני יכול לדבר קצת עברית. [אומר בעברית:] אני מדבר עברית אבל לא כל כך טוב.

ש"ג: עברו הרבה שנים...

ע"י: כן, הרבה שנים.

תושבי עכו מובלים אל הכלא במבצר לאחר נפילת העיר בידי הכוחות הישראלים ב-17 במאי 1948

Before the Diaspora, p. 239. (also in "Prisoner of War: Yūsif Sāyigh, 1948 to 1949," p. 18)

גירוש

יוסף סַאיע' בחר להישאר בשכונת מגוריו (המושבה היוונית) במקום למצוא מקלט בעיר העתיקה בירושלים. למרות זאת, ובניגוד לרצונו, הוא נאלץ להצטרף ליתר 770,000 הפלסטינים שגורשו בנכבה. במרץ 1949, הוא גורש מאם ח'אלד לירדן.

בעוד שהתיאור הציוני של אירועי 1948 כולל שני נרטיבים סותרים, ולפיהם כל הפלסטינים נמלטו בעוד שהגירושים אירעו בלהט הקרב, השבויים הפלסטינים מהווים עדות נוספת לכך ששני נרטיבים אלה שקריים. ראשית, כ־8,300 פלסטינים הוחזקו בתנאי שבי לאחר שנעצרו על ידי מיליציות יהודיות ואחר כך על ידי הצבא הישראלי. שנית, 78% מתוכם גורשו אל מעבר לגבולות ישראל והיו מנועים מלשוב. הסיכום הישראלי של פרשת המחנות, המוצג באלבום מרהיב בארכיון צה"ל, קובע כי 6,736 שבויים גורשו וכי 1,619 אחרים הורשו להישאר. שיעור הפלסטינים שגורשו מהשטח שקמה עליו מדינת ישראל ב־1948 הוא כ־83%, וכאן מדובר על גירוש בתנאי שלום (כיוון שהשבויים גורשו ברובם בתום המלחמה), בשיעור דומה של 78%. מתוך 1,619 השבויים שהותר להם להישאר, 771 היו בני העיר נצרת. כמו בשאר הארץ, שיעור המוסלמים מקרב המגורשים היה גבוה משיעור הנוצרים. סַבְּחִי בּלאל ורג'ובּ אל־נזלר [כך] הם שניים מארבעת הפלסטינים ששוחררו אל העיר אל־מג'דל.[7] יש לשער שהם גורשו גם כן כשאוכלוסיית העיר כולה גורשה לרצועת עזה – גם הפעם בתנאי שלום ולא בלהט הקרב, ב־1951.

שמעון אמיר ממשרד החוץ כתב ליועץ ראש הממשלה לענייני ערבים יהושע ("ג'וש") פלמון ב־11 במאי 1949 כי ממשלת ירדן מסרבת לקלוט 744 מתוך שבויי המלחמה שנותרו בסַרפנד כיוון שיש להם קרובי משפחה בישראל.[8] במלים אחרות, לו היתה ממשלת ירדן מסכימה לקלוט את השבויים הללו, גם הם היו מגורשים, על אף רצונם להישאר עם משפחותיהם. באותו המסמך צוין שממשלת מצרים, לעומת זאת, הביעה נכונות לקלוט 450 שבויים מתוך אלה שנותרו במחנה.

7 יועץ לענייני ערבים, שחרור שבויים (כללי), גל-17108/1, ארכיון המדינה.
8 שמעון אמיר, "גורל שבויי המלחמה הערבים במחנה סרפנד, 11 במאי 1949", שבויים ערבים, חצ - 2406/8, ארכיון המדינה.

"הסברה" לקהל שבוי

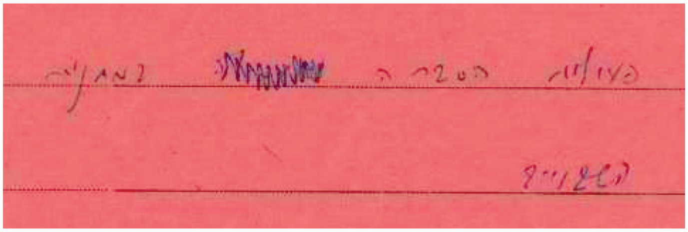

המלה "ותעמולה" נמחקה משם התיקייה "פעילויות הסברה ~~ותעמולה~~ במחנות השבויים".

ארכיון המדינה,
תיק ג- 308/24

המלה "ותעמולה" נמחקה משם התיקייה "פעילויות הסברה ותעמולה במחנות השבויים" בארכיון המדינה, ואין זה מקרה, כמוסבר למטה.

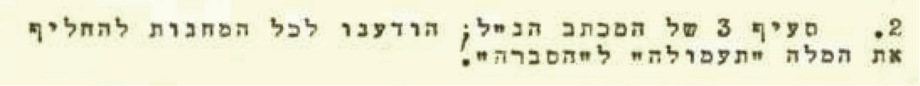

2. סעיף 3 של המכתב הנ"ל; הודענו לכל המחנות להחליף את המלה "תעמולה" ל"הסברה".

"הודענו לכל המחנות להחליף את המילה 'תעמולה' במילה 'הסברה'", 30.1.1949

ארכיון המדינה, תיק ג- 308/23

אחת הדרכים הנפוצות להתייחס למחנות שבויים היא כאל מחסנים שבהם מוחזקים עצורים משל היו חפצים, עד שאינם מהווים עוד איום. לעומת התייחסות מחפיצה זו, מחנות השבויים הישראלים דווקא שימשו (גם) כאתרים לעיצובו של סובייקט. מתחילתם, הם התנהלו בהתאם לעקרונות תועמלניים: הם נועדו להשפיע על ההתנהגות, הזהות ותחושת העצמי של השבויים ולשמש מעבדות לאפקטיביות של התעמולה הישראלית. בתחילת הדרך, המלה "תעמולה" עדיין נחשבה לגיטימית לגמרי. רק מאוחר יותר קיבלו מפקדי המחנות הוראה להחליפה במלה "הסברה". המטרה היתה כפולה: להמחיש את הגישה ההומנית של המפעל הציוני ולבסס את ישראל כעובדה מוגמרת בתודעת הפלסטינים. חשוב לציין שתהליך "ישראליזציה" זה אין פירושו שהשבויים נועדו להפוך לאזרחים שווים במדינת ישראל שקמה במלחמה - כך למשל, שירותי הביטחון הישראלים התנגדו להוראת עברית במחנות.[9]

[9] מ. וייסבך, "מכתבכם", ח/ג/171/325, 29.9.1948, שבויים ערבים, חצ-2565/10, ארכיון המדינה.

תהליך הישראליזציה נשא אופי שונה. הן הפלסטינים שגורשו והן אלה שהותר להם להישאר היו מצופים להפנים את העליונות הישראלית. בנוסף לכך, השלטונות הישראליים השתמשו במחנות כמעבדות לבדיקת יעילות התעמולה שלהם כלפי אותם פלסטינים שיזכו להפוך ל"אזרחים". על גבולות האמת של אותה תעמולה נכתב באחד המסמכים:

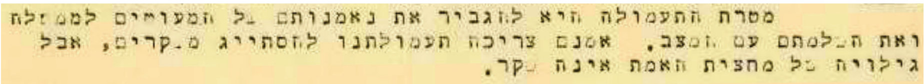
מטרת התעמולה היא להגביר את נאמנותם של המיעוטים לממשלה
ואת השלמתם עם המצב. אמנם צריכה תעמולתנו להסתייג משקרים, אבל
גילויה של מחצית האמת אינה שקר.

"מטרת התעמולה היא להגביר את נאמנותם של המיעוטים לממשלה ואת השלמתם עם המצב. אמנם צריכה תעמולתנו להסתייג משקרים, אבל גילויה של מחצית האמת אינה שקר", 8.12.48

ארכיון המדינה, תיק ג-1322/52

נציגי מחלקת מזרח־תיכון של משרד החוץ הדגימו את השימוש הזה במחנות השבויים כאתר ניסויים לתעמולה הישראלית. הם שלחו 500 עותקים של שתי חוברות תעמולה וביקשו מהנהלות המחנות לדווח להם על האופן בו התקבלו, כדרך לשפר את אסטרטגיות התעמולה הישראליות. "אבקשך להודיענו על הרושם שהן עושות ואם הן נקראות ברצון ועל ידי רבים". בקשות דומות התקבלו ונענו בנוגע לעיתונים "חקיקת אל־אמר" ו"אל־יום" ובנוגע לקול ישראל בערבית.

במרץ 1949, הודה משרד המיעוטים למפקד מחנה סָרפנד על "דו"ח ההסברה" שלו, אשר "יביא תועלת רבה למוסדות המכוונים את ההסברה למעוטינו הערבים".[10] באשר ל"חקיקת אל־אמר", כתב מפקד המחנה כדלקמן: "תגובת השבויים שלילית, אין העיתון נראה להם כמהימן... נא להעביר חוות דעתנו לעורכי חקיקת־אל־אמר, לדעתנו רצוי לשנות את השם [שפירושו, 'האמת שבדבר'] ולגוון את החומר. יש לתת להערבים [כך] את ההרגשה כי זה עתון חדש לגמרי".[11]

אותה מחלקה ביקשה גם להתקין רמקולים במחנות, לא רק כדי לשדר הסברה לשבויים, אלא גם כדי ש"ישמשו תגובות השבויים קנה מדה ידוע ליעילות דרך הסברתנו". כך, המאמץ להניע "מפלשתינה לישראל – תהליך נפשי", כפי שנוסח הדבר באחד המסמכים, החל כבר בשלב מוקדם זה.[12]

10 פ. פיאמנטה, "דו"ח חודשי הסברה מ.ש. מס. 793", 2.3.1949, פעילויות הסברה במחנות השבויים, ג-308/24, ארכיון המדינה.

11 מ. וייסבך, "מכתבכם", ח/ג/171/325, 29.9.1948, שבויים ערבים, חצ-2565/10, ארכיון המדינה.

12 מ. פיאמנטה, "פרוטוקול. פגישה שנייה לתיאום התעמולה בקרב המיעוטים והשבויים הערבים בישראל", 8.12.1948, תעמולה ושידור, ג-1322/52, ארכיון המדינה.

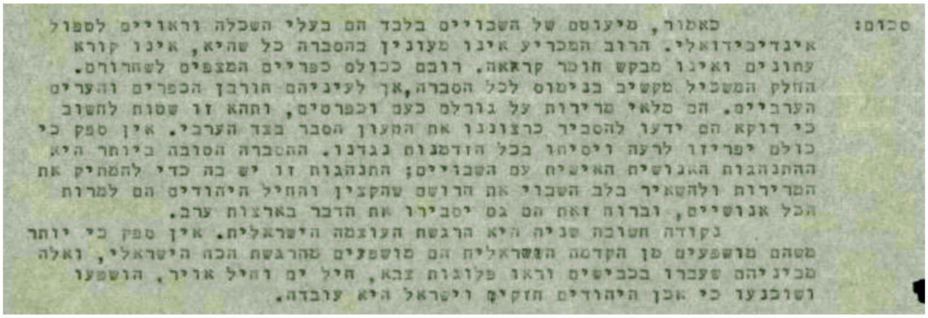
סכום: כאמור, מיעוטם של השבויים בלבד הם בעלי השכלה וראויים לטפול אינדיבידואלי. הרוב המכריע אינו מעונין בהסברה כל שהיא, אינו קורא עתונים ואינו מבקש חומר קראאה. רובם ככולם כפריים המצפים לשחרורם. החלק המשכיל מקשיב בנימוס לכל הסברה, אך לעיניהם חורבן הכפרים והערים הערביים. הם מלאי מרירות על גורלם כעם וכפרטים, ותהא זו שטות לחשוב כי דוקא הם ידעו להסביר כרצוננו את המעון הסבר בצד הערבי. אין ספק כי כולם יפריזו לרעה ויסיחו בכל הזדמנות נגדנו. ההסברה הטובה ביותר היא ההתנהגות האנושית האישית עם השבויים; התנהגות זו יש בה כדי להמתיק את המרירות ולהשאיר בלב השבוי את הרושם שהקצין והחיל היהודים הם למרות הכל אנושיים, וברוח זאת הם גם יסבירו את הדבר בארצות ערב.
נקודה חשובה שניה היא הרגשת העוצמה הישראלית. אין ספק כי יותר משהם מושפעים מן הקדמה הישראלית הם מושפעים מהרגשת הכח הישראלי, ואלה מביניהם שעברו בכבישים וראו פלוגות צבא, חיל ים וחיל אויר, הושפעו ושוכנעו כי אכן היהודים חזקים וישראל היא עובדה.

"החלק המשכיל מקשיב בנימוס לכל הסברה, אך לעיניהם חורבן הכפרים והערים הערביים", פברואר 1949

ארכיון המדינה, תיק ג- 308/23

ספרם של כבהא ועוואודה, "שבויים ללא חרבות" בא לשפוך אור על הפרק המושתק הזה בהיסטוריה של פלסטין ושל הקמת מדינת ישראל, פרק שלא זכה, כאמור, להתייחסות מעמיקה או מחקר מיוחד, לא על ידי היסטוריונים ישראלים ולא פלסטינים. ככל הידוע לנו זהו הספר היחיד בשפה הערבית שנכתב כולו על סוגיית מחנות המעצר, ויצא לאור כתוצאה של עבודה מחקרית ייעודית על פרשת כליאתם של אלפי גברים פלסטינים והמיסגור שלו כפרק נוסף מפרקיה של הנכּבה בפלסטין.

מתקני הכליאה שימשו כפרקטיקת דיכוי, נקמה ושליטה כלפי הפלסטינים ששרדו את הגירוש ההמוני במהלך 1948. בנוסף לכך, אנחנו למדים מהספר, איך ניצלו השלטונות הישראליים את כמיהתם של האסירים הפלסטינים לחרות למען השגת מטרה אתנו־פוליטית, ששיקפה את שאיפת השלטונות להעמקת ריקון המדינה ככל האפשר מתושביה הפלסטינים. מתקני הכליאה שימשו כלי לגירוש עוד פלסטינים אל מחוץ לגבולות המדינה היהודית. השלטונות ניהלו משא ומתן עם האסירים לעסקת חליפין, שחרור מהכלא תמורת גלות ועזיבת מולדתם. בעצם, ישראל הפכה את האסירים הפלסטינים, באופן ציני, לבני ערובה וניסתה להוציא מהם "הסכמה" לטרנספר.

המחברים הסתמכו במחקרם על מקורות ראשוניים ומשניים. הם עיינו במסמכים ארכיוניים ישראליים כמו ארכיון הצבא הישראלי – שעל פי המחברים עדיין שומר על חלק מהחומר בתיקים חסויים, וארכיון הצלב האדום.

הספר התבסס גם על עשרות עדויות שבעל פה, שנגבו על ידי המחברים במיוחד לטובת מחקרם, של אסירים שהיו עדיין בחיים בזמן כתיבת הספר שיצא לאור ביוני 2013, כמו גם על תמונות ומסמכים

מארכיונים פרטיים של אותם עדים. המחברים מעידים על קושי פסיכולוגי של המרואיינים שנשאו במשך עשרות שנים את תחושת ההשפלה והצלקת הנפשית, ללא ריפוי.

מתוך המקורות המשניים המעטים הקיימים, המחברים נעזרו בספרו של עבד אל־רחמן ענאן, מפקד להק מצרי, שהיה אסיר בעצמו במתקני המעצר הללו. זה המקום להזכיר שחיילים ממדינות ערב שנפלו בשבי הישראלי נכלאו גם הם במתקני הכליאה האלה. אבל אנחנו כאמור מתמקדים בחוברת זו באסירים הפלסטינים של אותה תקופה. הספר של חנא אבראהים שהסתמך על ספר הזכרונות של עו"ד חנא נקארה מחיפא שהיה אסיר גם הוא, שימש את המחברים לשפיכת אור נוסף על הסוגיה, מנקודת מבט וחוויה אישית. הראיונות שערך החוקר הישראלי אהרון קליין עם סוהרים באותם מתקנים שימשו גם הם את כבהא ועואודה. הם עצמם ביקשו לראיין סוהרים, אך נענו בשלילה.

הספר בנוי משני חלקים עיקריים ונספח של תמונות ומסמכים. בחלק הראשון שכולל ארבעה תתי פרקים, ניתן למצוא חומר רקע על התופעה ועל ההקשר הפוליטי, על מדיניות המעצרים, על האסירים והסוהרים ועל תנאי הכליאה. החלק השני של הספר כולל שני תתי פרקים, פרק אחד של עדויות בעל פה שנגבו בין 2005 – 2011, ופרק שני שכולל רשימה של יותר מ־5000 שמות של אסירים פלסטינים שנכלאו במתקנים האלה. ברור שזו רשימה חלקית. שמות אלה נאספו מתוך הראיונות שערכו המחברים ומתוך מסמכים שהגיעו לידיהם.

על שיטת המעצרים, כתבו כבהא ועואודה שגברים בגילאים 15-65, נאספו במבצעי איתור ומעצר נרחבים בערים והכפרים הפלסטיניים שהפכו לחלק ממדינת ישראל. לעתים בוצעו מעצרים על פי רשימות. היה דגש על מעצר פעילים פוליטיים בתנועה הלאומית הפלסטינית, מעצר פעילים שהשתתפו במרד הגדול, מעצר חברים בארגונים פרה־צבאיים בשנות הארבעים כמו אל־נג'אדה ואל־פתווה ומעצר "חשודים בפעילות עוינת נגד יהודים". חלק מהמעצרים נעשו תוך כדי גירוש מתוכנן של אוכלוסיית כפר מסויים, ובמקביל לקיחת חלק מהגברים של הכפר למחנות הכליאה.

רוב המידע הקיים על התופעה מתייחס למעצרים שבוצעו אחרי הקמת מדינת ישראל, ומעט מידע על המעצרים ביישובים הפלסטיניים שנכבשו לפני 14 במאי 1948.

בעקבות הכרזת הקמת המדינה, היו מספר מניעים לכליאת אלפי הגברים שהוגדרו "שבויי מלחמה" למרות שרובם המוחלט היו אזרחים, חשש בטחוני, שיקולים דמוגרפיים, ניצול כח עבודה ערבי לצרכי בניית תשתיות המדינה הטריה, הפגנת כח מול הפלסטינים שנותרו בתוך גבולות המדינה, הכנעתם ושליטה בהם מתוך התייחסות אליהם כאל סכנה בפוטנציה, ונקמה.

ברוב מחנות המעצר, השבויים עברו עינויים בצורות שונות ל"צריבת תודעה" בשיטת "הלם והפחדה", עד שחלקם לא העזו לדבר על חוויתם במעצר במשך 60 שנה.

המחברים מציינים שהשימוש במונח "שבויי מלחמה" בא כדי להקל על גירושם מחוץ לגבולות המדינה, ואכן "רבים מהם גורשו" אחרי גל הגירוש הגדול ב 1948.

אחרית דבר: סומוד בחוץ, סומוד פנימי

חשוב לזכור ששני ההיבטים של מחנות השבויים בישראל, גירוש של הגוף ונסיון לעצב את התודעה, נתקלו בהתנגדות פלסטינית. במאי 1949, למשל, כמה מתוך 744 השבויים שנותרו בסَרפנד הכריזו על שביתת רעב כדי למחות על הנסיון לגרשם לירדן (שכזכור סירבה לקבלם).[13] בעוד שרוב המחקרים על שביתות רעב פלסטיניות מתארכים את תחילתן ל־1967, מאורע זה מעיד על כך שעל החוקרות להפנות מבטן אל 1948.

האינטלקטואל והאסיר הפוליטי וליד דקה, אשר הזנחה רפואית מכוונת והתעללות מצד מדינת ישראל הביאה למותו בכלא עם ירידת חוברת זו לדפוס, המשיג את התנגדות האסירים. דקה השתמש במונח "הסומוד הפנימי" כדי לתאר את יכולתם של אסירים לדבוק בסובייקטיביות שלהם על אף נסיונותיהן של רשויות הכלא לשנות את זהותם.[14] תהליך זה ניכר כבר ב־1948, כשנציג משרד החוץ הציע להנהגת השבויים את עזרתו ב"ארגון חיי התרבות במחנה". נציג השבויים יוסף סَאיע' התנגד, והזכיר לאותו נציג את "ההבדל בין פעילות תרבותית לתעמולה".[15] כבר ב־1948, פלסטינים התנגדו הן לגירוש הגוף והן לנסיון לעצב את התודעה.

13 שמעון אמיר, "גורל שבויי המלחמה הערבים במחנה סרפנד, 11 במאי 1949", שבויים ערבים, חצ - 2406/8, ארכיון המדינה.

14 Shai Gortler, "The Sumud within: Walid Daka's Abolitionist Decolonization," *Contemporary Political Theory* 21, no. 4 (2022): 499–521.

15 מ. פיאמנטה, "פרוטוקול. פגישה שנייה לתיאום התעמולה בקרב המיעוטים והשבויים הערבים בישראל", 8.12.1948, תעמולה ושידור, ג-1322/52, ארכיון המדינה.

ذاكرات معسكرات الأسرى

مقدمة

لا تزال الأبحاث بصدد النكبة الفلسطينية وآثارها على حياة الفلسطينيين، سواء أولئك الذين هُجّروا من المنطقة التي أقيمت عليها دولة إسرائيل، أو أولئك الذين ظلّوا، لأسباب مختلفة، داخل حدود دولة اليهود، وصاروا مواطنين فيها، تستمر وتتطور. وكلما تعمّق البحث، كلما تكشّفت جوانب جديدة لم تحظ بالعرض والتأطير اللائقين، وتم إخفاؤها عن الوعي العام على مدار عقود عديدة.

قبل عقد من الزمن، استضافت ذاكرات كلًّا من البروفيسور مصطفى كبها، والصحافيّ وديع عواودة، في إطلاق كتابهما الصادر تحت عنوان" أسرى بلا حراب: المعتقلون الفلسطينيّون والمعتقلات الإسرائيليّة الأولى". يستعرض الكتاب، الذي صدر بالعربية في بيروت في العام 2013، ظاهرة حبس الآلاف من الفلسطينيين الذين نجوا من الترحيل، وظلوا داخل المنطقة التي أقيمت عليها دولة إسرائيل. لقد كان هذا الموضوع، حتى بالنسبة لجمعيّة مثل ذاكرات، وكما نفترض: بالنسبة للعموم، من دون أن يقتصر ذلك على الجمهور الإسرائيلي فقط، غير معروف حتى اليوم، رغم اتساع حجم هذه الظاهرة. وعلى الرغم من أن الكتاب المذكور قد أسهم في إضافة المعرفة بهذا الصدد، إلا أن الاهتمام بالموضوع ظلّ محدودًا، حتى بعد نشر الكتاب.

ننشر في هذا الكتيّب معلومات ووثائق لم تكن معروفة حتى الآن، من بحث أجراه د. شاي غورتلر، تشمل من ضمن ما تشمل مستندات من أرشيف اللجنة الدولية للصليب الأحمر التي كانت، في ذلك الوقت، على اتصال مع المعتقلين.

في معظم الأوقات، ركّزت غالبية الأبحاث المتعلقة بالنكبة، بما فيها نشاطات جمعية ذاكرات نفسها، على السيرورات التي أدت إلى وأدامت النكبة الفلسطينية، على غرار التطهير العرقي، والمجازر، والحؤول دون العودة، وهدم البلدات الفلسطينية، وتهويد الحيز، وما إلى ذلك. في حين كانت النشاطات المتعلقة بآثار النكبة، خلال سنواتها الأولى على الفلسطينيين الذين صاروا مواطنين في دولة إسرائيل، قليلة.

إن النكبة المستمرة، كما يتّضح من خلال هذا البحث أيضًا، ومن خلال النظر إلى فترة الحكم العسكري عمومًا، ليست أقل صدمًا للنفس من أحداث 1948 نفسها، ذاك العام الذي رغم كونه عام ذروة النكبة، إلا أنه لم يكن نهايتها.

بما أن المهمة الرئيسية لجمعية ذاكرات تتمثل في سرد النكبة بالعبرية، للجمهور اليهودي الإسرائيلي، فمن من هذا المنطلق، انبثقت فكرة إصدار هذا الكراس، بالعبرية، كما بالعربية والإنجليزية، حول المرافق

الاعتقالية التي أنشأتها دولة إسرائيل لحبس آلاف الرجال الفلسطينيين، على مدار عامين تقريبًا، وحول معاملتها لهم خلال الاعتقال، وسياساتها تجاههم بعد إطلاق سراحهم.

يستند هذا الكراس إلى دراسات سابقة تطرقت إلى الموضوع، باللغتين العربية والإنجليزية، وهي دراسات ليست بالكثيرة أصلًا، إلى جانب مواد أرشيفيّة إسرائيلية. وبالنظر إلى ما سبق، يمكن اعتبار هذه المادة بالعبرية "رائدة"، من حيث كونها تكشف واحدًا من الجوانب الخفيّة للنكبة الفلسطينية. إن مسألة السجن أو الاعتقال تحتل جانبًا رئيسيًا في حياة الفلسطينيات والفلسطينيين حتى اليوم. فمن الصعب أن نعثر على عائلة فلسطينية لم يكن أحد أبنائها معتقلًا أو سجينًا. أما الإسرائيليون، من جانب آخر، فهم لا يعيرون، على الأغلب، هذه القضية المهمة أيّ انتباه ولا يعترفون بها، لا بل إنّ معظمهم يواصلون اعتبار أي اعتقال اعتقالًا مبررًا، والنظر إلى أي انتظام مجتمعيّ ووطنيّ فلسطينيّ لمساندة الأسرى، بوصفه جريمة بحد ذاته. نأمل أن نتمكن، من خلال هذا الكراس، من تسليط ولو القليل من الضوء على بعض من تاريخ سجن الفلسطينيين من قبل دولة إسرائيل منذ النكبة، وأن نسهم في الاعتراف بأهمية الموضوع.

عندما بدأنا العمل على هذا الكتيب لم يخطر على بالنا أننا، خلال إعداده، سنشهد أمام أعيننا إقامة معسكرات اعتقال جماعيّة مرة أخرى في زماننا، إلّا أن هذا هو الواقع الذي عاشته فلسطين مع إصدار الكتيب. فقد صدر الكتيب في ظلّ دخول النكبة المستمرة منذ 1948 إلى مرحلة جديدة، منذ السابع من أكتوبر 2023، أكثر فتكًا وخطورة من كل سابقاتها، مع الهجوم الدمويّ على قطاع غزة والذي شمل بالإضافة إلى قتل جماعيّ وتهجير أكثر من مليونيّ شخص وسياسة تجويع، شمل أيضًا اعتقالات عشوائية وممارسات تنكيل وتعذيب منهجيّ ضد الفلسطينيين المحتجزين في مرافق الاعتقال المختلفة في دولة إسرائيل. إن هذه الأيام الحالكة لَتزيد من أهمية تدريس مظالم الماضي والحاضر حتى نستطيع اختيار مستقبل يكون مختلفًا.

هذا الكراس هو ثمرة مبادرة عضو جمعية ذاكرات، د. شاي غورتلر، الذي أعدّ وصاغ هذه المادة مستندًا على بحث أكاديمي أجراه. إننا، في ذاكرات، نفتخر بالإسهام في نشر المبادرات النابعة من المجتمع السياسي المحيط بنا، والتي تربط ما بين البحث العلميّ والناشطيّة السياسيّة.

مدخل

جرى، بين العامين ١٩٤٨ و1950، احتجاز حوالي 8300 فلسطيني في المعسكرات المؤقتة لأسرى الحرب. لم تكن هذه المخيمات تضم جنودًا ومقاتلين فحسب، بل أيضًا العديد من الفلسطينيين الذين تمثلت جريمتهم الوحيدة في أنهم موجودون. لَم يُكتفَ بنقل الرجال الذين في "سن القتال"، ممن تتراوح أعمارهم ما بين 15 إلى 55 عامًا، إلى تلك المعسكرات، بل تم احتجاز أطفال ومسنّين، حيث أمضوا فيها ما بين 6 إلى 18 شهرًا، وتم إجبارهم على العمل القسري، ثم جرى طردهم.

لقد تم إطلاق عدة أسماء على تلك المرافق. لقد أطلقوا عليها اسم معسكرات أسرى الحرب، رغم أن غالبية الفلسطينيين المحتجزين كانوا من غير المقاتلين إلى جانب قلة قليلة من محاربين في منظمات فلسطينية،

وجنود وضباط من الجيوش النظامية العربية. وقد تم إطلاق اسم "مراكز الاحتجاز" و"معتقلات"على هذه المواقع لكي يعكس الاسم، بصورة أفضل، أن غالبية المعتقلين فيها لم يكونوا مقاتلين (ومع ذلك، انظروا، أدناه، تفضيل يوسف صايغ لاختيار اصطلاح أسير، نظرًا للحماية التي يوفرها ذلك اللقب). وقد تم أيضًا إطلاق اسم "معسكرات العمل" لأن بعض هذه المعسكرات كانت تستخدم لهذه الأغراض. بل إن إحدى الوثائق الإسرائيلية قد أشارت إلى تلك المعسكرات باسم "معسكرات اعتقال / معسكرات تجميع "concentration camps".

يستند هذا الكرّاس إلى أعمال سابقة لكل من سلمان أبو ستة، تيري ريمبل، مصطفى كبها، وديع عواودة، أهارون كلاين، وذكريات المثقف الفلسطيني يوسف صايغ، وهو سجين سابق في هذه المعسكرات، مصوغة بقلم روزماري صايغ التي ساهمت أيضًا بنص جديد إضافيّ لهذا الكراس. ويضيف هذا الكراس وثائق أرشيفيّة لم يتم الكشف عنها من قبل، من أرشيف اللجنة الدوليّة للصليب الأحمر، وأرشيف دولة إسرائيل، وأرشيف الجيش الإسرائيلي والمؤسسة الأمنية، والأرشيف الوطني البريطاني.

شهادة يوسف صايغ، أسير من القدس (كما دوّنتها روزماري صايغ)

"تم أسري بعد أيام قليلة من إنشاء دولة إسرائيل... سافروا بنا مسافة بالسيارة إلى أن تم التوقف في نهاية المطاف وفتحوا الأبواب. انزلوا! انزلوا! قاموا بحراستنا بصورة مشددة. اتضح أنها مستوطنة جديدة. لم يكن يظهر منها سوى أساسات المنازل، ولم تكن للأرضيات جدران على الإطلاق. لقد أجبرونا على التربّع على الأرض، واضعين أيدينا خلف أعناقنا. جاء شخص ما وتحدث إلينا بالإنجليزيّة قائلًا: "أنا قائد هذا المعسكر، وعليكم إطاعة أوامري وأوامر أي ضابط أو جندي". سنرى ما الذي سنفعله بكم. نحن نعتبركم مخربين تُركتم للقيام بعمليات تخريبيّة. يُسمح لنا، بموجب القانون الدولي، إطلاق النار عليكم. ولكن، بما أن إسرائيل قد صارت الآن دولة، فإن علينا أن نقوم بالأمر الصحيح. "علينا أن نتأكد من أنكم مخربون حقًا، وأنه يمكننا، بموجب أي مادة من القانون الدولي، إطلاق النار عليكم". فقلت له حينها: "لا، نحن أسرى حرب". وهذا لحسن الحظ. لا أعرف لماذا قد خطر ببالي هذا الأمر، فقبل شهور قليلة من سقوط فلسطين، كنت قد قرأت معاهدة ما، لم تكن تلك معاهدات جنيف، لأنه لم يكن قد تم التوقيع عليها قبل العام 1949، ولكن كانت هناك معاهدة أخرى من الحروب السابقة،[1] فكنت أعرف ما هي حقوق وواجبات أسرى الحرب. لذا، فقد قلت ثانيًا "نحن أسرى حرب"، فرد علي قائلا: "ها! أي نوع من أسرى الحرب أنتم؟ إن أسير الحرب لا بد أن يكون جنديًا؛ يرتدي بزة عسكريّة. لديه سلاح، لديه رقم عسكري، وأنتم لا تملكون أيًا من هذه الأمور. مع أي الجيوش أنتم؟" ولم نتمكن من التظاهر بأننا ننتمي إلى أي جيش.

[Yūsif Sāyigh, “Prisoner of War: Yūsif Sāyigh, 1948 to 1949,” Jerusalem Quarterly 29 (2007): 14-19.]

1 يقصد السيد صايغ اتفاقية جنيف الثالثة من عام 1929 المتعلقة بمعاملة أسرى الحرب

معسكر 101

تم احتجاز يوسف صايغ لمدة ستة أسابيع في المعسكر 101 في القدس. يقع المعسكر 101 في نقيه شأنان، على الأرض التي يقع عليها الآن متحف إسرائيل، وكان ذلك المعسكر يُستخدم كمعسكر مؤقت لأسرى الحرب الذين تم أسرهم في محيط مدينة القدس. كتب مندوب اللجنة الدوليّة للصليب الأحمر الذي زار ذلك المعسكر بتاريخ السابع من حزيران (يونيو) 1948 في تقريره أن أسرى الحرب "يأسفون جميعًا... على سجنهم على الرغم من كونهم مدنيين لا مقاتلين. إنهم يشكون من عدم كفاية الطعام".

وحينما تم فتح طريق القدس تل أبيب، تم نقل يوسف صايغ إلى إجليل.

معسكر 101, 1948

تصوير: رودولف يوناس

من داخل متحف إسرائيل، تطل لوحة بول كيلي «Angelus Novus» [الملاك الجديد، بالعربيّة] حرفيًّا على أنقاض منازل نقيه شأنان التي تم استخدامها خلال نكبة 1948 لاحتجاز السجناء الفلسطينيين على يد إسرائيل، وعلى يد الهاجاناه قبل ذلك. يتخيل والتر بنيامين هذه اللوحة بوصفها ملاك التاريخ الذي «يوجه وجهه نحو الماضي. حيثما نميّز نحن سلسلة من الأحداث، فإنه يرى كارثة واحدة ووحيدة، تستمر في تكديس حطام فوق حطام، وتلقي به أمام قدميه». إن الطبقة الأساسيّة من الكارثة الفلسطينيّة، النكبة، تثبّت حاليا ملاك التاريخ في مكانه.

إجليل (معسكر الأسرى رقم 791)

تم فتح معسكر إجليل الاعتقالي في 26 أيار (مايو) 1948.[2] وقد تم احتجاز الأسرى في خيام مؤقتة وفي منازل قرية إجليل الفلسطينيّة المهجرة. تم جلب المجموعة الأولى من الأسرى إلى إجليل من قرية زرنوقة، أما الموجة الثانية فقد جُلبت من الطنطورة، والثالثة من يافا. لربما كانت مذبحة الطنطورة بتاريخ 23 أيار (مايو) 1948، (إلى جانب أحداث أخرى) محفّزًا على إنشاء المعسكر. تم بناء معسكر دائم يتسع لـ 4200 أسيرًا في ذلك المكان. وقد نُقل يوسف صايغ إلى إجليل في أواخر حزيران (يونيو) 1948، وصار ناطقًا باسم الأسرى. تُظهر محادثات صايغ الموثقة مع ممثل اللجنة الدوليّة للصليب الأحمر صمود أسرى الحرب. كتب مندوب

2 Aaron Klein, "The Arab Prisoners in the War of Independence," in *Israel's War of Independence 1948-1949: A Reappraisal*, ed. Alon Kadish (Tel Aviv: Ministry of Defence, 2004), 569.

الصيب الأحمر: "لقد أعرب قائد الأسرى عن رغبته في البقاء على اتصال وثيق بوفد الصليب الأحمر؛ إذ لا يتم إيصال رسائله إلى المندوبين بالسرعة الكافية. فطلب المندوبون منه أن يرسل إليهم تقريرًا عن الوضع كل أسبوع". ومهما يكن من أمر، فإن السلطات الإسرائيليّة كانت، بمجرد تمكن القيادة الفلسطينيّة من تنظيم أمورها بصورة جيدة، تقوم بتفريقها. وهكذا، تم نقل يوسف صايغ إلى المعسكر الثاني غير المؤقت الذي تم إنشاؤه، وهو معسكر عتليت.

خريطة معسكر الأسرى في إجليل، 1949

ألبوم رقم 3، أرشيف الجيش الإسرائيلي

إجليل: تصوير جوّيّ، 1.9.1948

صورة 2781، أرشيف الجيش الإسرائيلي

عتليت (معسكر الأسرى رقم 792)

في تموز (يوليو) 1948، بعد أن وصلت طاقة معسكر إجليل الاستيعابيّة إلى طاقتها القصوى، تم تأسيس معسكر ثان على أراضي المعسكر البريطاني الذي كان مخصصًا لاحتجاز المهاجرين اليهود غير الشرعيين (معسكر عتليت الانتقالي [Clearance Camp ʻAtlīt] الذي تأسس في كانون الثاني (يناير) 1940). وبينما كان المعسكر البريطاني يتسع لـ 1664 سجينًا، فقد تم توسيع الطاقة الاستيعابيّة للمعسكر الإسرائيلي إلى 2900 أسير حرب.[3]

عندما يعاني الاستعمار من فقدان القدرة على الكلام (الحُبسة):

في عتليت بُني متحف إسرائيلي لإحياء ذكرى الهجرة اليهوديّة غير الشرعيّة في أربعينيات القرن الماضي على جزء من أراضي المخيم الأصلي. إلا أن المتحف لم يذكر، في سرد ماضيه، استخدام عتليت كمعسكر لاعتقال الفلسطينيين في نهاية ذلك العقد. علاوة على ذلك، لم يسمع أحد في وحدة الأبحاث التابعة للمتحف (!)، ولا رئيس المتحف، بأن عتليت قد استخدم في السابق كمعسكر لاحتجاز الأسرى لفلسطينيين. وفي الواقع، وعلى الرغم من الأدلة الأرشيفيّة التي تشير إلى الأمر، فقد أنكر هؤلاء مثل هذا الاستخدام على الإطلاق، حتى حينما أُبرزت أمامهم وثيقة اللجنة الدوليّة للصليب الأحمر المثبتة أدناه.[4]

3 يهوشواع كسبي، السجون في أرض إسرائيل خلال فترة الانتداب البريطاني، ص 152 [بالعبريّة]

4 ICRCA, Palestine, C SC, 1948-1950. In their article on the camps and the ICRC, Rempel and Abu Sita do not rely on the 1948 visit reports to the camps.

M/JRh/W /NG. Palestine
Translation
10073

Prisoner of War Camps, ATHLIT
(Arab Prisoners of War in Jewish hands)
Visited on August 8, 1948, by Dr.Möri.

Camp Commander : Major Weissbach

Representative of the Camp Leader : M. Kosowsky

Strength : 961 Arab prisoners.

Introduction

The prisoners are quartered in two camps previously used by the British authorities for Jewish prisoners. These camps are fenced by barbed wire which the prisoners may not approach; a white line marks the boundary which it is forbidden to cross. Armed sentinels are on guard in several towers within the perimeter.

مستند من زيارة وفد الصليب الأحمر إلى معسكر الأسرى في عتليت، آب 1948

أرشيف الصليب الأحمر، ملف C SC, Palestine 1948-50

كما هو حال إجليل وصرفند، تم استخدام عتليت لاحقًا كمنطقة إسكان مؤقت (معبراه) لليهود الشرقيين خلال سنوات الخمسينيات. وكانت "معبرة عتليت" واحدة من المواقع المذكورة في التقارير التي تتحدث عن اختطاف الأطفال اليهود اليمنيين. في آب (أغسطس) 1995، كتبت مريام ردآه إلى لجنة كوهين - كيدمي بشأن محاولة اختطاف ابنها، رحاميم، وهي محاولة لم تحبطها سوى مقاومة مريم ويقظتها.[5]

מקום לידה: **עתלית**
תעודת זהות:
מוצא: **תימני**
יום העלמות (בשבוע):
תאריך העלמות: **1949**
סוג מקום העלמות: **בית תנוקות**
מקום העלמות: **עתלית**
מקום מגורים: **עתלית**

مقطع من ملف إخفاء وإعادة الطفل رحاميم ردآه، 3.1.1996

أرشيف إسرائيل الوطني، ملف ג-9717/14

[5] ردآه رحاميم، ملف رقم ٩٥/٢٧٢، لجنة كوهين -كيدمي المختصة بأطفال اليمن المفقودين ممن يشهدون بأنفسهم أو تم تسجيل شهادات حولهم، رقم التصنيف ג-14/9717، أرشيف الدولة. [بالعبريّة].

يوسف صايغ، أسير حرب ما بين أيار (مايو) 1948 وحتى ربيع 1949

بقلم روزماري صايغ خصيصًا لهذا الكراس

لربما كانت قصة سجن يوسف سنة 1948 جزءًا من لقائنا الأول في العراق. كنت قد ابتُعثت هناك للتدريس في كليّة الملكة علياء للإناث؛ أما يوسف فكان هناك يبحث عن مختصين في الاقتصاد في إطار عمله في معهد البحوث الاقتصاديّة التابع للجامعة الأمريكيّة في بيروت، وقد التقينا، صدفة، من خلال صديق مشترك، وقام بدعوتي للعشاء، وبقينا نتحدث حتى الثالثة فجرًا.

تم سجن يوسف لأنه رفض مغادرة القدس في 15 أيار (مايو) 1948، حينما تم إعلان قيام دولة إسرائيل، ورغم أنه كان يعرف بأن البقاء هناك سيؤدي إلى اعتقاله. كانت الظروف في المعسكرات الاعتقاليّة سيئة، خصوصًا في البدايات: "كنا ننام من دون طعام أو ماء، في العراء، على الأرض الجرداء". لم نكن نشرب سوى الشاي المصنوع من أوراق الشاي المستعملة؛ وبعد ذلك مائة غرام من الخبز يوميًّا. لا توجد ترتيبات صحية، أقل من ثلاث لترات من الماء يوميًا مخصصة للشرب، والغسيل، وتنظيف الأواني. أما ظروف الشتاء فقد كانت صعبة على وجه الخصوص: فقد كانت الخيام تسرب الماء، وكثيرًا ما انهارت على السجناء. بدأ يوسف يعاني من آلام شديدة في الظهر. وكانت تلك بداية الانزلاق الغضروفي الذي أصابه والذي كثيرًا ما أعاقه لاحقًا.

كثيرًا ما هدد الإسرائيليون بإطلاق النار على السجناء باعتبارهم مخربين: وكان يوسف يصر دائمًا على أنهم أسرى حرب، ولذا، فإنهم بالتالي يتمتعون بالحماية القانونية. ذات مرة، أطلق أحد ضباط المعسكر النار بين ساقيه بسبب إصراره على المطالبة بحقوق السجناء. لكن الزيارة التي أجراها أخيرًا أحد مسؤولي الصليب الأحمر قد عززت من ادعائه بأن السجناء هم أسرى حرب.

ورغم الخوف السائد، حسبما قال يوسف، كانت هنالك أمور إيجابية أيضًا. فقد تم اختياره ممثلًا موثوقًا للأسرى، لأنه كان يعرف اتفاقيات جنيف ويدافع عن حقوق السجناء، وأبلغ الصليب الأحمر عن إطلاق النار بصورة غير قانونية على سجين هارب. ولإيمانه بوجود 'جولة ثانية'، كتب ملاحظات عن خطوط الدفاع الإسرائيلية على قطع من القماش، وقام بتخييطها في ملابسه الداخلية. وحينما تم إطلاق سراح السجناء، "قاموا بتفتيشنا بصورة دقيقة للغاية، تفتيشًا جسديًا، وبما أن القماش لا يصدر صوتًا كالورق، فقد تمكنت من إخراج هذه الملاحظات معي إلى الخارج".

Sāyigh Yūsif, Yūsif Sāyigh: Arab Economist, Palestinian Patriot, ed. Rosemary Sāyigh (University of Cairo Press, 2015).

صرفند (المعسكر رقم 793)
وتل ليتڤينسكي (المعسكر رقم 794)

قررت السلطات الإسرائيلية استخدام أسرى الحرب بوصفهم أيدي عاملة رخيصة وقامت بإنشاء معسكرين لهذا الغرض. تبلغ الطاقة الاستيعابية لمعسكر صرفند (الموجود اليوم داخل قاعدة تسريفين العسكرية) 1800 أسيرًا، فيما بلغت سعة تل ليتڤينسكي الاستيعابية (الموجودة اليوم داخل قاعدة تل هشومير العسكرية) 1000 أسير. وقد تم بناء معسكر صرفند في موقع معسكر اعتقال بريطاني سابق تم إنشاؤه خلال انتفاضة 1936-1939 وتخصيصه لـ "الأشخاص المعتقلين بموجب أنظمة الطوارئ".[6] جرى إجبار الأسرى على العمل في الحقول، وكميكانيكيين، وفي أعمال إزالة الردم من المنازل الفلسطينية المهدمة، وغير ذلك. وفي حين أن أسرى الحرب الذين لم يعملوا كانوا يحصلون على 400 غرام من الخبز يوميًا، كان الأسرى العمّال يحصلون على 700 غرام، بالإضافة إلى 70 مليمًا، و6 سجائر يوميًا. استخدمت السلطات الإسرائيلية الكلمات العبرية التي تعني حظائر المواشي لوصف هذه المعسكرات. "مخلاؤوت عقوداه"، (מכלאות עבודה، انظروا صورة لختم قائد المعسكر أدناه). وكان صرفند، بسبب دوره كمعسكر للأشغال الشاقة القسرية، آخر المعسكرات التي تم إغلاقها.

ختم قائد معسكر الأسرى 793: "مخلاؤوت عقوداه", 10.1.1949

أرشيف إسرائيل الوطني، ملف ג- 308/23

أم خالد (معسكر الأسرى رقم 795)

تم نقل يوسف صايغ إلى أم خالد في 13 تشرين الثاني (نوفمبر) 1948. أما أم خالد، فقد كانت قرية فلسطينية إلى الغرب من طولكرم، وهي حيث مدينة نتانيا اليوم. كان معسكر أم خالد معسكرًا هجينًا من مخيم مؤسّس ثابت ومخيم مؤقت، كسجن قلعة عكا، وكان غالبًا ما يستخدم كمعسكر عمل. في زيارة أجراها وفد من

6 Saunders, A., Palestine Prison Service, March 21, 1938, Social Services Penal and Prison Matters Prisons Reorganization Palestine, National Archives (UK), page 4.

الصليب الأحمر للمعسكر في 22 أيلول (سبتمبر) 1948، وصف مندوب اللجنة الظروف المعيشية في معسكر أم خالد على النحو التالي: "يتم إيواء الرجال في مجموعات مكونة من 20 إلى 30 شخصًا في [كل بيت] في قرية عربية قديمة، نصف مدمرة، وهي الآن محاطة بالأسلاك الشائكة. المباني ضعيفة الإضاءة ورطبة، ويحصل كل رجل على فرشة وبطانية واحدة". وقد كان هناك 200 أسير حرب محتجزين في أم خالد في وقت الزيارة.

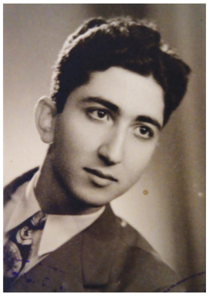

مقابلة مع د. عدنان يحيى (ولد عام 1930، في الطنطورة).
أجرى المقابلة د. شاي غورتلر، بتاريخ 25.2.2024
أجري اللقاء باللغة الإنجليزية

صورة عدنان يحيى (1948 تقريبًا)

د. يحيى: لقد كنت محتجزًا في أم خالد، ثم إجليل.. في البداية أم خالد ثم إجليل.

د. غورتلر: ما طول المدة؟

د. يحيى: حوالي سنة.

د. غورتلر: هل يمكنك أن تخبرني قليلًا كيف كان الأمر؟ كيف كانت ظروف السجن؟ بخصوص الطعام، وأين كنت تنام؟

د. يحيى: كان الطعام سيئًا للغاية. لم يكن جيدًا. كان يتعين علينا أن نعمل، في بعض الأحيان كانوا يقدمون لنا طعامًا جيدًا وفي بعضها لا. كان عمري 17 عامًا وكان يتعين علي أن أعمل كل يوم مع رجال آخرين.

د. غورتلر: فيمَ عملتم؟

د. يحيى: في تنظيف غرف الجنود ومراحيضهم، وفي زراعة الخضروات. وأيضًا كنا ننظف ونعمل في الأرض... في الحقول في بعض المرات. وقد كان هناك دائمًا جنود يحرسوننا.

د. غورتلر: في [معسكر] أم خالد، هل كنت تنام في خيمة أم في أحد منازل أم خالد؟

د. يحيى: [كنا ننام] في القرية، الكثير من الأشخاص في غرفة واحدة. وقد كان يتعين علينا في كل يوم أن نخلع ملابسنا وأن نتعرى أمام المسؤول. كان يأتي حاملًا عصا. وكان يضربنا بها، وكان يتعين علينا أن نخلع ملابسنا في كل صباح. لا أدري لماذا. في إجليل كنا [ننام] في الخيم في الخارج. كان معنا هناك الكثير من الجنود المصريين.

د. غورتلر: ما الذي كان يحصل إذا رفض أحد العمل؟

د. يحيى: نعم، كانوا يحضرون أسلحة رشاشة ويقولون له: "عليك أن تعمل وإلا قتلناك". في أحد الأيام، وعلى الرغم من صغر سني، إذ كنت في السابعة عشرة أو الثامنة عشرة، ولكن لأنني كنت أتحدث الإنجليزيّة، والعربيّة، والعبريّة، عندما جاء أحد الجنود ونادانا وقال لنا "أنتم لصوص، لقد سرقتم الفكّة التي كانت في جيبي.. إن لم ترجعوها الآن سأقوم بقتل ثلاثة منكم." غضبت كثيرًا. اقتربت من بندقيته ووضعتها على صدري وقلت له "إن كنت تريد أن تقتل شخصًا فعليك قتلي. هؤلاء ليسوا لصوصًا، نقودك ليست معهم". وعندها جاء جنود آخرون وأخذوه بعيدًا. كانت معاملتهم سيئة جدًا.

د. غورتلر: هل كانت هناك مواد للقراءة؟ هل كنتم تملكون كتبًا لتقرؤوها؟

د. يحيى: لا [يضحك] القراءة؟ لم يكن لدينا أي شيء. العمل فقط

د. غورتلر: ولا حتى جهاز راديو؟

د. يحيى: لا راديو، ولا كتب، ولا أي شيء آخر.

د. غورتلر: ما الذي حصل في النهاية حتى تم ترحيلك؟

د. يحيى: في القدس، قرب خط الهدنة، أخذونا في باصات وسلمونا للجيش الأردني. مشينا ولم نكن نعرف ماذا سنفعل. بعض الرجال وقفوا في الشارع وصاروا يشحذون. أنا كنت محظوظًا لأن عمّي انتظرني وأخذني إلى نابلس. كان عمي محاميًا في نابلس، وقد بقيت معه بضعة أسابيع، وبعدها ذهبت إلى دمشق.

د. غورتلر: هل تتذكر تاريخ ترحيلك؟

د. يحيى: كان ذلك عام 1949، لكنني لا أعرف متى بالضبط.

د. غورتلر: هل كنت ترغب بالبقاء في فلسطين؟ لو كان الأمر منوطًا لما غادرت؟

د. يحيى: بالطبع، فلسطين هي بيتي، الطنطورة هي بيتي، وحيفا. كان لدينا منزلان. واحد في حيفا وآخر في الطنطورة، في القرية.

د. غورتلر: في أي حيّ في حيفا؟

د. يحيى: في.. بالقرب من الليسييه lycée [الثانويّة]... لا أتذكر، لا أستطيع التذكر. كما ترى، عمري الآن ٩٣ عامًا ولا أستطيع تذكر كل شيء. علي أن أفكر... وأفكر ..... شارع عباس!

أخذوني إلى تل أبيب أيضًا، وكذلك في جنوب فلسطين للعمل. كانوا يأخذوننا للعمل في شاحنات. كنت مرة في الشارع في تل أبيب، فالتقيت بصديق عزيز لي. كان يهوديًا. عملنا معًا في بلديّة حيفا. خلال العطلات كنت أعمل وأساعد في البلديّة في حيفا. وكنت أعرف هناك صديقًا عزيزًا. اسمه عزرا سلامة. لم أكن أعرف أين هو لعد ذلك. كان صديقًا ممتازًا جدًا. التقينا حينما كنت في تل أبيب على شاحنة، فاقترب ونظر إليّ وقال "أنت عدنان! ما الذي تفعله هنا؟"، فقلت له "أنا أسير عندكم"، وهو كان مرتديًا بزته العسكريّة. قال لي بأنه ذاهب إلى مصر. إلى الجيش. لقد كان صديقًا جيدًا جدًا. كان من العراق وقد كان يتحدث العربيّة أيضًا. أنا أتحدث القليل من العبريّة. [فقال بالعبريّة: أنا أتحدث العبريّة ولكن ليس بصورة جيدة]

د. غورتلر: [بالعبريّة، ثم بالإنجليزيّة] لقد مرت سنوات كثيرة.
د. يحيى: فعلًا، سنوات كثيرة.

سكان مدينة عكا يقتادون نحو سجن القلعة بعد سقوط المدينة بيد القوات الإسرائيلية في ١٧ أيار (مايو) 1948

,Before the Diaspora
p. 239. (also in
“Prisoner of War:
Yūsif Sāyigh, 1948 to
(1949,” p. 18

الطرد

اختار يوسف صايغ البقاء في الحي اليوناني ولم يلجأ إلى البلدة القديمة في القدس لأنه أراد البقاء في الحي الذي يقيم فيه. ومع ذلك، تم إجباره، ضد إرادته، على الانضمام إلى الفلسطينيين الـ 770 ألفًا الآخرين الذين تم إبعادهم في حرب العام 1948. وقد تم إبعاده من أم خالد إلى الأردن في آذار (مارس) 1949.

في حين أن الرواية الصهيونية تنطوي على سرديتين متناقضتين، تفيد أولاها أن جميع الفلسطينيين قد فروا، وتقول الثانية بأن عمليات الإبعاد قد حصلت خلال حمأة الحرب، إلا أن الأسرى في المعسكرات سنة 1948، يشكّلون دليلًا إضافيًا على أن ذلك غير صحيح. فأولًا، تم احتجاز نحو 8300 فلسطينيًا في معسكرات الأسرى، بعد اعتقالهم من قبل الصهاينة، ثم القوات الإسرائيلية. وثانيًا، فقد تم طرد 78% من هؤلاء إلى ما وراء الحدود الإسرائيلية، وتم منعهم من العودة. لقد ورد في التلخيص الإسرائيلي لهذه المخيمات، المعروض في الألبوم المذهل المحفوظ في أرشيف "جيش الدفاع الإسرائيلي"، بأن 6736 أسير حرب قد تم إبعادهم، في حين تم السماح لـ 1619 أسيرًا بالبقاء. إذا كانت نسبة الفلسطينيين الذين تم طردهم من المنطقة التي أقيمت عليها دولة إسرائيل في العام 1948 قد بلغت حوالي 83%، فإن طرد 78% من الأسرى، في ظروف سلام بعد انتهاء الحرب، هي نسبة قريبة من تلك. كان هناك، من ضمن المجموعة المكونة من 1619 شخصًا الذين تم السماح لهم بالبقاء، 771 شخصًا من مدينة الناصرة. وكما هو الحال مع بقية البلاد، فقد تم طرد الفلسطينيين المسلمين بنسب أكبر من الفلسطينيين المسيحيين. وكان، على سبيل المثال، صبحي بلال ورجوب النزلر [هكذا في المستند الإسرائيلي] اثنين من أربعة فلسطينيين أطلق سراحهم من الأسر وسمح لهم بالبقاء داخل الدولة، والإقامة في بلدة المجدل.[7] لكن يمكننا أن نتخيل أنه قد تم ترحيلهم على الأرجح، حينما تم طرد جميع سكان المدينة إلى قطاع غزة، وهذه المرة أيضًا في ظل ظروف أكثر هدوءًا في العام 1951، وليس أثناء الحرب.

كتب شمعون أمير، العامل في وزارة الخارجية الإسرائيلية، إلى مستشار بن غوريون لشؤون الأقليات، يهوشوع پالمون، في ١١ أيار (مايو) 1949 أن الحكومة الأردنية ترفض استقبال 744 أسير حرب متبقين في صرفند، لأن هؤلاء الأسرى لديهم أقارب في إسرائيل.[8] بكلمات أخرى، لو كانت الحكومة الأردنية مستعدة لاستقبال أسرى الحرب هؤلاء، لكانوا قد طردوهم هم أيضًا، على الرغم من رغبتهم في البقاء مع عائلاتهم. وتشير الوثيقة نفسها إلى أن الحكومة المصرية قد أبدت استعدادها، في المقابل، لاستقبال 450 أسيرًا من المجموعة الأخيرة المتبقية في صرفند.

7 ص. 147 من ملف PDF بعنوان «مستشار شؤون العرب- رقم التصنيف **17108/1- تسريح الأسرى (عام) [بالعبريّة]**

8 Shimon Amir, The Fate of the Arab POWs in Camp Sarafand, May 11, 1949. ISA, Arab POWs, 2406/8 - חצ.

مختبر للأسرلة

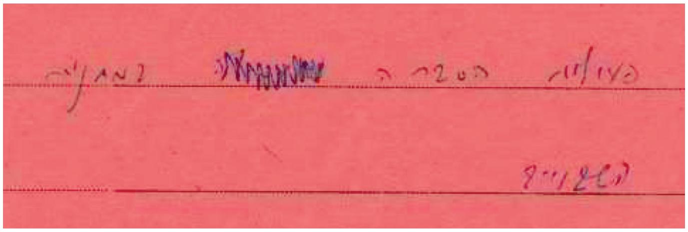

تم مسح كلمة "دعاية" ~~بروباغاندا~~ من اسم ملف "أنشطة الهسبراه والدعاية في معسكرات الأسرى".

أرشيف إسرائيل الوطني، ملف ג- 308/24

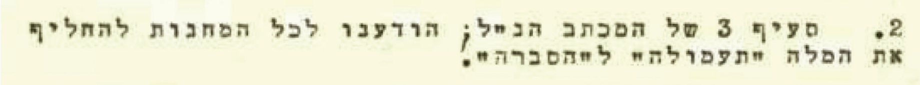

2. סעיף 3 של המכתב הנ"ל; הודענו לכל המחנות להחליף את המלה "תעמולה" ל"הסברה".

"أبلغنا كافة المعسكرات باستبدال كلمة دعاية بكلمة هسبراه [شرح]"، 30.1.1949

أرشيف إسرائيل الوطني، ملف ג- 308/23

إن إحدى الطرق الشائعة للنظر إلى هذا النوع من المعسكرات هي أنها ليست أكثر من مجرد مستودعات لإيواء السجناء، كما لو كانوا أغراضًا، إلى أن يحين الوقت الذي لا يشكلون فيه تهديدًا. وفي مقابل هذه النظرة إلى السجين بوصفه "شئ"، تُبيّن المعسكرات الإسرائيلية لأسرى الحرب أن معسكرات كهذه تعتبر أيضًا مواقع لتشكيل "الذات". منذ البداية، تمت إدارة معسكرات الحرب وفقًا لمبادئ الدعاية السياسية التي تهدف إلى التأثير على سلوك، وهوية، ومشاعر، أسرى الحرب تجاه ذواتهم، واستخدام معسكرات الاحتجاز كمختبرات لفعالية الدعاية الإسرائيلية. في الأيام الأولى من العام 1948 كان يتم استخدام اصطلاح "دعاية "/ بروباغاندا، بلا خجل. وقد مر وقت ما إلى أن أمر قادة المعسكرات "باستبدال مصطلح ’دعاية ’بكلمة ’هسبراه‘". والهدف من وراء ذلك ذو شقين: إظهار الموقف الإنساني للمشروع الصهيوني، وترسيخ إسرائيل بوصفها واقعًا في أذهان الفلسطينيين. وتجدر الملاحظة إلى أن عملية "الأسرلة" لا تعني تحويل المواطنين الفلسطينيين إلى مواطنين متساوي الحقوق في دولة إسرائيل بعد الحرب، حيث اعترضت أجهزة الأمن الإسرائيلية، على سبيل المثال، على تدريس اللغة العبرية للأسرى.[9] كانت عملية الأسرلة ذات طبيعة مختلفة. وكان المتوقع من الفلسطينيين المطرودين وأولئك الذين ظلوا، أن يذوّتوا التفوق الإسرائيلي بوصفه حقيقة ثابتة. إلى جانب ذلك، استخدمت

9 Veisbach M. Your Letter 325/171/ג/ח. September 29, 1948.308/24-ג Hasbara Activities in the POW Camps, ISA.

السلطات الإسرائيلية معسكرات الاعتقال كمختبرات لفحص مدى نجاعة تكتيكات الأسرلة التي تتبعها تجاه الفلسطينيين الذين سينالون الجنسية الإسرائيلية. تنص إحدى الوثائق على أن

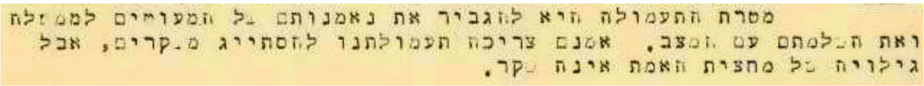
מטרת התעמולה היא להגביר את נאמנותם של המיעוטים לממשלה ואת השלמתם עם המצב. אמנם צריכה תעמולתנו להסתייג משקרים, אבל גילויה של מחצית האמת אינה שקר.

"إنّ هدف الدعاية يتمثل في زيادة ولاء الأقليات للحكومة، ورفع قدرتها على التأقلم مع الوضع، وبينما يجب أن نتجنب، في دعايتنا، استخدام الأكاذيب، إلا أن الكشف عن أنصاف الحقائق لا يعد كذبا"، 8.12.1948

أرشيف إسرائيل الوطني، ملف ג-1322/52

استعرض ممثلو قسم الشرق الأوسط في وزارة الخارجية الإسرائيلية هذا الاستخدام لمعسكرات الحرب كأرضية اختبار للدعاية. وقد قاموا بإرسال خمسمائة نسخة من كتيبين دعائيين وطلبوا من قادة المعسكرات تقديم تقارير عن تقبل أسرى الحرب للأفكار الواردة في الكتيبات، كوسيلة لتحسين استراتيجيات الدعاية الإسرائيلية. وقد ورد في الرسالة: "نطلب منك إبلاغنا بالانطباع الذي تتركه الكتيبات، وما إذا كان كثيرون قد قرأوها عن طيب خاطر". وقد وردت نفس الطلبات، وتمت متابعتها، فيما يختص بالصحيفتين الدعائيتين الصادرتين تحت عنوان "حقيقة الأمر"، و"اليوم"، والقناة الإذاعية "صوت إسرائيل" باللغة العربية. في آذار (مارس) 1949، شكرت "وزارة الأقليات" قائد معسكر صرفند على "تقرير الهسبَراه" الذي "سيكون مفيدًا للمؤسسات التي تقود جهود الهسبراه في أوساط أقلياتنا العربية".[10] أما بالنسبة لصحيفة "حقيقة الأمر"، فقد رد قائد المعسكر قائلًا إن "ردة فعل الأسرى سلبية، ولا تبدو الصحيفة لهم موثوقة... أرجو نقل هذا الرأي إلى محرري حقيقة الأمر، نعتقد أنه يجب تغيير الاسم وتنويع المواد المنشورة. يجب أن نعطي العرب شعورًا بأنها صحيفة جديدة تماما".[11] طلب نفس القسم نصب مكبرات صوت عالية في المعسكرات، ليس فقط من أجل ممارسة الهسبراه على أسرى الحرب، ولكن أيضًا "لكي نستخدم ردة فعل أسرى الحرب كوسيلة لقياس نجاعة نشاطات الهسبَراه التي نمارسها". وهكذا، فإن صناعة "التحويل الذهني- من فلسطين إلى إسرائيل"، كما تصرح إحدى الوثائق، كانت جارية بالفعل في تلك المرحلة المبكرة.[12]

10 M. Piamante, “monthly Hasbara report POW Camp 793,” March 2, 1949, Hasbara Activities in POW Camps, 308\24-ג, ISA.

11 Atilt Camp Commander, Your Letter no. 171/325/29.9.1948 ,ג/ח, Arab POWs, 2565/10חצ-, ISA.

12 M. Piamante, “Protocol of Second Meeting for the Coordination of Propaganda amongst the Minorities and the Arab Prisoners of War in Israeli Hands,” December 8, 1948, Propaganda and Broadcasting, ISA, 1322/52-ג

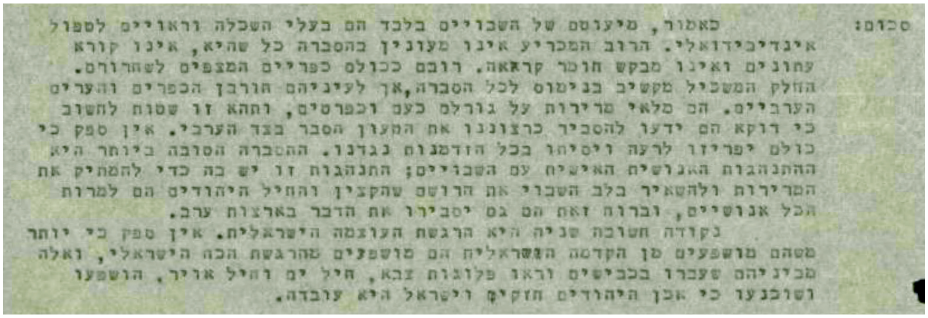

סכום: כאמור, מיעוטם של השבויים בלבד הם בעלי השכלה וראויים לטפול
אינדיבידואלי. הרוב המכריע אינו מעונין בהסברה כל שהיא, אינו קורא
עתונים ואינו מבקש חומר קראה. רובם ככולם כפריים המצפים לשחרורם.
החלק המשכיל מקשיב בנימוס לכל הסברה, אך לעיניהם חורבן הכפרים והערים
הערביים. הם מלאי מרירות על גורלם כעם וכפרטים, ותהא זו שטות לחשוב
כי דוקא הם ידעו להסביר כרצוננו את המעוון הסבר בצד הערבי. אין ספק כי
כולם יפריזו לרעה ויסיתו בכל הזדמנות נגדנו. ההסברה הטובה ביותר היא
ההתנהגות האנושית האישית עם השבויים; התנהגות זו יש בה כדי להמתיק את
המרירות ולהשאיר בלב השבוי את הרושם שהקצין והחיל היהודים הם למרות
הכל אנושיים, וברוח זאת הם גם יסבירו את הדבר בארצות ערב.
נקודה חשובה שניה היא הרגשת העוצמה הישראלית. אין ספק כי יותר
משהם מושפעים מן הקדמה הישראלית הם מושפעים מהרגשת הכח הישראלי, ואלה
מביניהם שעברו בכבישים וראו פלוגות צבא, חיל ים וחיל אויר, הושפעו
ושוכנעו כי אכן היהודים חזקים וישראל היא עובדה.

"إن المثقفين من بينهم يستمعون بأدب لكل هسبراه [شرح]، لكن ما يرون صوب أعينهم هو دمار القرى والمدن العربية"، شباط 1948

أرشيف إسرائيل الوطني، ملف ג- 308/23

يسلط كتاب "أسرى بلا حراب" من تأليف مصطفى كبها ووديع عواودة الضوء على هذا الفصل المسكوت عنه من تاريخ فلسطين وإقامة دولة إسرائيل. ذاك الفصل الذي لم يحظ، كما نرى، باهتمام خاص أو بحث واسع من قبل مؤرخين إسرائيليين أو فلسطينيين.

بناء على ما نعرفه، فإن هذا هو الكتاب الوحيد الذي صدر باللغة العربية والذي خصص كله لقضية معسكرات الاعتقال، ونتج عن عمل بحثيّ خاص عن قضية حبس آلاف الرجال الفلسطينيين، وتأطير الظاهرة كفصل من فصول النكبة الفلسطينية. فقد استخدمت معسكرات الاعتقال أداة للقمع والانتقام والسيطرة ضدّ الفلسطينيين الذين نجوا من التهجير الجماعي خلال عام 1948.

زيادة على ذلك، فإننا نتعلم من الكتاب كيف استغلت السلطات الإسرائيلية توق الأسرى الفلسطينيين للحرية من أجل إنجاز هدف إثني-سياسيّ، يترجم هدف السلطات إلى مواصلة تفريغ البلاد قدر الإمكان من سكانها الفلسطينيين. بهذا، شكّلت معسكرات الاعتقال أداة لتهجير المزيد من الفلسطينيين إلى خارج حدود الدولة اليهودية، حيث قامت السلطات بالتفاوض مع الأسرى على صفقة مقايضة: إطلاق سراحهم من السجن مقابل النفي ومغادرة الوطن. بذلك، حوّلت إسرائيل الأسرى الفلسطينيين، بشكل ساخر، إلى رهائن ولم تألُ جهدًا في ابتزاز "موافقتهم على التهجير الطوعيّ".

اعتمد المؤلفان في بحثهما على مصادر أولية وثانوية، وعاينا مستندات من أرشيفات إسرائيلية كأرشيف الجيش الإسرائيلي، والذي لا يزال – بحسب المؤلفين- يحتفظ بجزء من المواد في ملفات محجوبة عن الجمهور، ومن أرشيفات عالمية كأرشيف منظمة الصليب الأحمر الدوليّ. كما اعتمدا على عشرات الشهادات الشفوية التي جمعها المؤلفان خصيصًا لهذا البحث من أسرى سابقين كانوا لا يزالون على قيد الحياة قبل إصدار الكتاب في حزيران 2013، وعلى صور ومستندات من أرشيفات الأسرى الخاصة. خلال ذلك كان المؤلفان شاهدين

على صعوبة نفسيّة لمساها لدى الأسرى المقابَلين الذين حملوا على مدى عشرات السنين عبء الشعور بالإهانة والأذى النفسي، دون علاج.

من بين المصادر الثانوية القليلة المتوفرة، استعان كبها وعواودة بكتاب "كنت أسيرًا" لمؤلفه عبد الرحمن عنان، قائد سرب في الطيران المصريّ. ونشير هنا إلى أن الجنود من الدول العربية الذين وقعوا في الأسر الإسرائيلي تمّ سجنهم كذلك في هذه المعسكرات. كما أن كتاب "حنا نقارة: محامي الأرض والشعب" لمؤلفه حنا إبراهيم والذي استند على مذكرات حنا نقارة الذي كان أسيرًا بنفسه، قد أضاء جانبًا إضافيًّا على القضية من زاوية شخصيّة وتجربة ذاتيّة. وكان أحد المصادر العبرية الذي استعمله المؤلفان هو كتاب لأهارون كلاين الذي أجرى مقابلات مع سجّانين إسرائيليين كانوا قد خدموا في تلك المعتقلات. أما محاولاتهما هما لمقابلة سجّانين إسرائيليين قد قوبلت بالرفض.

يتكون الكتاب من قسمين رئيسيين وملحق من الصور والمستندات. في القسم الأول والذي يشمل أربعة فصول، يمكن قراءة تقديم عام عن الظاهرة وسياقها السياسي، عن سياسة الاعتقال، عن الأسرى والسجانين وعن ظروف الأسر. أما القسم الثاني فهو عبارة عن فصلين: يعرض الأول شهادات شفوية جمعت بين الأعوام 2005 – 2011، ويتضمن الفصل الثاني قائمة تشمل أكثر من 5000 اسم أسير فلسطيني كانوا أسرى في تلك المعسكرات. وهي بالطبع قائمة جزئية، جمعت من الشهادات الشفوية التي أجراها المؤلفان ومن المستندات التي وقعت بين أيديهما.

عن منهجية الاعتقال كتب كبها وعواودة أنه كان يتمّ جمع الرجال الذين كانت أعمارهم بين 15 حتى 65 عامًا خلال حملات تفتيش واعتقال واسعة في المدن والقرى الفلسطينية التي وقعت داخل حدود دولة إسرائيل. في بعض الأحيان كانت الاعتقالات تتمّ بناء على قوائم أعدت سلفًا، وقد خصصت السلطات مجهودًا خاصًّا لملاحقة واعتقال ناشطين سياسيين في الحركة الوطنية الفلسطينية، وناشطين شاركوا في الثورة الفلسطينية الكبرى 1936–1939، وأعضاء سابقين في المنظمات الشبابية شبه المسلحة في سنوات الأربعينات مثل النجادة والفتوة، و"مشتبه بهم بنشاطات عدائية ضدّ لليهود". وفي بعض الأحيان تمت الاعتقالات خلال تهجير جماعيّ لسكان قرية معينة، بينما كان يقتاد عدد من رجال تلك القرية إلى معسكرات الاعتقال.

إن معظم المعلومات المتوفرة عن هذه المعسكرات تتطرق إلى الاعتقالات التي تمت بعيد إقامة دولة إسرائيل، وهناك القليل من المعلومات عن الاعتقالات في البلدات الفلسطينية التي احتلت قبل 14 أيار 1948.

في أعقاب الإعلان عن إقامة الدولة، يمكننا، وفقًا لما جاء في الكتاب، فهم وتحليل الدوافع الإسرائيلية لاعتقال آلاف الرجال، الذين اعتبروا "أسرى حرب" رغم أن غالبيتهم الساحقة كانوا مدنيين، تحت الذرائع التالية: مخاوف أمنية، اعتبارات ديموغرافية، استغلال أيادٍ عاملة عربية من أجل أنشاء بنى تحتية للدولة الفتيّة، استعراض قوة أمام الفلسطينيين الباقين داخل حدود الدولة، والتعامل معهم كخطر مستقبليّ، وإخضاعهم والسيطرة عليهم والانتقام منهم. وقد عانى الأسرى، في معظم المعتقلات، من تعذيب وتنكيل بأشكال مختلفة من أجل "كيّ الوعي بواسطة الصدمة والترهيب"، حتى أن بعضهم لم يجرؤ على الكلام عن تجربته في الأسر لمدة تجاوزت 60 عامًا.

ويشير الكاتبان إلى أن مصطلح "أسرى حرب" جاء لكي يسهل عملية طردهم إلى خارج حدود الدولة وليخدم الأهداف الديموغرافية الإسرائيلية. وبالفعل "الكثير منهم قد طردوا" بعد موجة التهجير الكبرى في عام 1948.

الخلاصة: صمود في الخارج، صمود في الداخل

في الختام، من المهم أن نتذكر أن كلا المقصدين من وراء المعسكرات الإسرائيلية لأسرى الحرب، أي الطرد الجسدي، ومحاولة صياغة الوعي، قد قاومهما الفلسطينيون. في مايو (أيار) 1948، على سبيل المثال، قام بعض من السجناء السبعمائة والأربعة والأربعين المتبقين في معسكر صرفند بالإعلان عن إضرابهم عن الطعام، لمقاومة محاولة طردهم إلى الأردن (الذي رفض استقبالهم).[13] في حين أن الرؤية الأكاديمية تشير غالبًا إلى عام 1967 كبداية إضرابات الفلسطينيين الجماعية عن الطعام، إلا أن هذا الإضراب عن الطعام يدلّ على أنه يتعين على الباحثين تسليط أنظارهم على العام 1948. وليد دقّة، المفكر الفلسطيني والسجين السياسي الذي أدّى الإهمال الطبّيّ المتعمد والتنكيل به من قبل دولة إسرائيل إلى وفاته داخل السجن بالتزامن مع طباعة هذا الكتيب، قد عبّر عن مقاومة الأسرى بمصطلح "صمود في الداخل" بوصفه قدرة السجناء على التشبث بحقيقتهم الخاصة على الرغم من محاولات إدارة السجون لتغيير كينونتهم.[14] كانت هذه العملية واضحة بالفعل في العام 1948، حينما عرض ممثل وزارة الخارجية على قيادة السجناء مساعدته في "تنظيم الحياة الثقافية للمعسكر". واعترض يوسف صايغ على الأمر، مذكّرًا محدّثه بـ"الفرق بين النشاط الثقافي، والدعاية السياسية".[15]

13 Saunders, A., Palestine Prison Service, March 21, 1938, Social Services Penal and Prison Matters Prisons Reorganization Palestine, National Archives (UK), page 4.

14 Shai Gortler, “The Sumud within: Walid Daka’s Abolitionist Decolonization,” *Contemporary Political Theory* 21, no. 4 (2022): 499–521.

15 م. بيامنته, الدعاية السياسيّة والبث. رقم التصنيف ג-52\1322. محضر اللقاء الثاني لتنسيق الدعاية السياسيّة في أوساط الأقليات والسجناء العرب في إسرائيل. 8.12.1948. أرشيف الدولة الإسرائيليّة. [بالعبريّة]

Ijlīl camp

Photo no. 2839, IDFA

معسكر إجليل 1948.

أرشيف الجيش الإسرائيلي، صورة 2839

מחנה אג'ליל 1948

ארכיון צה"ל תמונה 2839

Ijlīl camp

Photo no. 6462, IDFA

معسكر إجليل 1948.

أرشيف الجيش الإسرائيلي، صورة 6462

מחנה אג׳ליל 1948

ארכיון צה״ל תמונה 6462

Ijlīl camp

Photo no. 2826, IDFA

معسكر إجليل 1948.

أرشيف الجيش الإسرائيلي، صورة 2826

מחנה אג׳ליל 1948

ארכיון צה"ל תמונה 2826

Conclusion:
Sumūd without, sumūd within

In conclusion, it is important to remember that both aspects of the Israeli POW camps, physical expulsion and the attempt of subject formation, were resisted by Palestinians. In May 1949, for example, some of the seven-hundred and forty-four prisoners who remained in Camp Sarafand went on hunger strike to resist the attempt of expelling them to Jordan (that refused to accept them).[13] While most scholarly depictions of Palestinian collective hunger strikes begin in 1967, this hunger strike suggests that researchers should look at 1948 instead.

The intellectual and political prisoner Walid Daqqa, who died due to medical neglect and abuse under Israeli custody as this booklet was sent to print, conceptualized prisoners' resistance. Daqqa described the "sumūd within" as prisoners' ability to cling to their own subjectivity despite of the prison authorities' attempts to change who they are.[14] This process was already evident in 1948 when a representative of the Israeli Foreign Office offered the leadership of the prisoners his help in "organizing the cultural life of the camp."[15] the prisoners' representative Yūsif Sāyigh objected and reminded the speaker of "the difference between cultural activity and propaganda." Already in 1948, Palestinian prisoners resisted both expulsion and Israeli attempts of subject formation.

13 Shimon Amir, The Fate of the Arab POWs in Camp Sarafand, May 11, 1949. Arab POWs, 2406/8-חצ, ISA.

14 Shai Gortler, "The Sumud within: Walid Daka's Abolitionist Decolonization," *Contemporary Political Theory* 21, no. 4 (2022): 499–521.

15 M. Piamante, "Protocol of Second Meeting for the Coordination of Propaganda amongst the Minorities and the Arab Prisoners of War in Israeli Hands," December 8, 1948, Propaganda and Broadcasting, 1322/52-ג, ISA.

the phenomenon and its political context, the policy of detention, the prisoners and guards, and the conditions in the centers. The first section includes two subsections: one of oral testimonies collected in 2005-11, and another listing the names of more than 500 Palestinian prisoners. Obviously, this is a partial list, based on interviews conducted by the authors and documents they managed to trace.

Regarding the process of detention, according to the authors, men aged 15-65 were caught in extensive "search-and-detain" operations in the Palestinian towns and villages which became part of the State of Israel. Sometimes the detainees were located based on lists. There was emphasis on detaining political activists in the Palestinian national movements, participants in the Arab Revolt of 1936-39, members of paramilitary organizations active in the 1940s such as al-Najjāda and al-Futuwwa, and those "suspected of hostile activity against Jews". Some of the detentions were carried in the course of planned displacements of certain villages.

Most of the information about the phenomenon under study refers to detentions carried out after the formal establishment of the State of Israel. There is little information about detentions in the multiple Palestinian communities occupied before May 14, 1948. Following statehood, there were several motives or pretexts for detaining the thousands of Palestinian men considered by Israel as "prisoners of war", despite the fact that nearly all of them were civilians: security fears, demographic considerations, exploiting the Arab workforce to build the infrastructures of the nascent state, a demonstration of power to deter, subjugate, and control the Palestinian survivors of the Nakba – considered a potential threat – and simply revenge. In most detention centers, the prisoners were tortured and mistreated in various ways to shock and awe them. Indeed, as a result of this intimidation, some of them have not dared to talk about their detention experience for sixty years.

The authors clarify that the use of the euphemism "prisoners of war" was designed to facilitate their deportation, and indeed, many were deported after the large wave of displacements in 1948.

Kabha and ‘Awāwdeh’s book, Prisoners without Bayonets, sheds light on an important chapter in the history of Palestine and the establishment of the State of Israel that has been largely neglected by historians both Israeli and Palestinian. To the best of our knowledge, this is the only Arabic book devoted entirely to the detention centers. It is based on research dedicated to the detention of thousands of Palestinian men during the 1948 war, framing it as yet another episode of the Nakba.

The centers served as a practice of oppression, revenge and control vis-à-vis the Palestinians who had survived the massive displacement of 1948. In addition, the book demonstrates how the Israeli authorities tried to exploit the prisoners’ yearning for freedom to achieve their ethnopolitical objective of cleansing: the detention centers were used as yet another mechanism for deporting Palestinians. The authorities negotiated with the prisoners on a “deal” of release for prison in return for exile. In fact, Israel turned its Palestinian prisoners into hostages, trying to elicit their “consent” for voluntary transfer.

The authors relied on both primary and secondary sources. They perused Israeli documents from archives such as the Red Cross Archive and the IDF Archive, which they found to be still concealing relevant documents. They also interviewed dozens of prisoners who were still alive at the time the 2013 book was written, and reviewed photographs and documents from the witnesses’ private archives. Kabha and ‘Awāwdeh concluded that their interviewees found it psychologically difficult to reexperience their past, having carried the sense of humiliation and trauma for decades without treatment.

Among the few available secondary sources, the authors relied on a book by former prisoner ‘Abd al-Rahmān ‘Anān, an Egyptian squadron commander. Indeed, real prisoners of war from Arab countries were also detained in those centers but are not the focus of this book. In addition, the book by Hanna Ibrāhīm based on the memoires of Adv. Hanna Naqqāra of Haifa, another former prisoner, was another source based on a personal experience. Finally, Kabha and ‘Awāwdeh relied on interviews conducted by Israeli researcher Aharon Klien with prison guards. While they also sought to interview guards, they were refused.

The book is made up of two sections and an appendix of photographs and documents. In the first section, made up of four subsections, you can find background material on

them to be reliable…Please pass on this opinion to the editors of *Haqīqat al-Amr*, we believe the name should be changed and the material diversified. We should give the Arabs the feeling that it is a completely new newspaper."[11] The same department asked to construct loud speakers in the camps not only to perform hasbara on the POWs but also so that "the POWs' reactions will serve to measure the efficiency of our Hasbara." Thus, the craft of starting the "mental process: from Palestine to Israel," as one document states, was already underway in this early stage.[12]

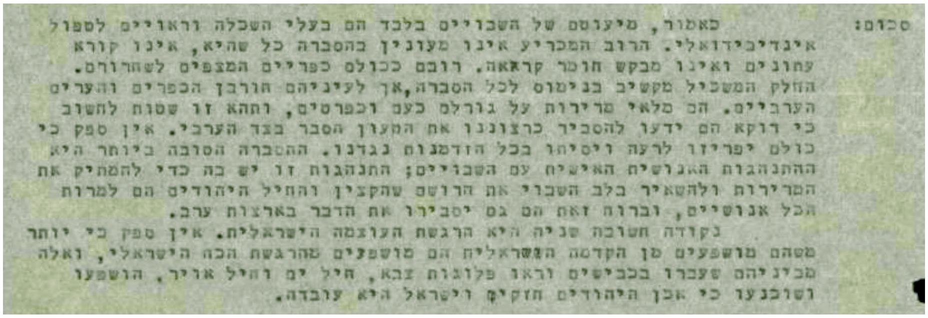

סכום: כאמור, מיעוטם של השבויים בלבד הם בעלי השכלה וראויים לטפול
אינדיבידואלי. הרוב המכריע אינו מעונין בהסברה כל שהיא, אינו קורא
עתונים ואינו מבקש חומר קריאה. רובם ככולם כפריים המצפים לשחרורם.
החלק המשכיל מקשיב בנימוס לכל הסברה, אך לעיניהם חורבן הכפרים והערים
הערביים. הם מלאי מרירות על גורלם כעם וכפרטים, ותהא זו שטות לחשוב
כי דוקא הם ידעו להסביר כרצוננו את המעון הסבר בצד הערבי. אין ספק כי
כולם יפריזו לרעה ויסיחו בכל הזדמנות נגדנו. ההסברה הטובה ביותר היא
ההתנהגות האנושית האישית עם השבויים; התנהגות זו יש בה כדי להמתיק את
המרירות ולהשאיר בלב השבוי את הרושם שהקצין והחייל היהודים הם למרות
הכל אנושיים, וברוח זאת הם גם יסבירו את הדבר בארצות ערב.
נקודה חשובה שניה היא הרגשת העוצמה הישראלית. אין ספק כי יותר
משהם מושפעים מן הקדמה הישראלית הם מושפעים מהרגשת הכח הישראלי, ואלה
מבינייהם שעברו בכבישים וראו פלוגות צבא, חיל ים וחיל אויר, הושפעו
ושוכנעו כי אכן היהודים חזקים וישראל היא עובדה.

"The educated segment listens politely to the hasbara but they have the destruction of the Arab villages and cities in front of their eyes.", February 1949

ISA, file308/23 -ג

10 M. Piamante, "monthly Hasbara report POW Camp 793," March 2, 1949, Hasbara Activities in POW Camps, 308\24-ג, ISA.

11 Atilt Camp Commander, Your Letter no. 171/325/29.9.1948 ,ג/ח, Arab POWs, 2565/10-חצ, ISA.

12 M. Piamante, "Protocol of Second Meeting for the Coordination of Propaganda amongst the Minorities and the Arab Prisoners of War in Israeli Hands," December 8, 1948, Propaganda and Broadcasting, 1322/52-ג, ISA.

process does not mean that Palestinians were meant to become equal citizens in the post-war State of Israel– The Israeli security services objected, for example, that the Hebrew language be taught to the POWs.[9] The Israelization process was of a different nature. Palestinians expelled and those who remained were expected to internalize Israeli superiority as an established fact. In addition, the Israeli authorities used the camps as laboratories for testing the efficiency of their Israelization tactics as to those Palestinians who would be granted citizenship.

מטרת התעמולה היא להגביר את נאמנותם של המעוטים לממשלה
ואת השלמתם עם המצב. אמנם צריכה תעמולתנו להסתייג משקרים, אבל
גילויה של מחצית האמת איננה שקר.

"The goal of propaganda is to augment the minorities' loyalty to the government and their coming to terms with the situation. While our propaganda should avoid lies, revealing only half the truth is not a lie.", December 8, 1948

ISA, file 1322/52-ג

Representatives of the Middle East Department of the Israeli Foreign Ministry demonstrated this use of the POW camps as testing grounds for propaganda. They sent five-hundred copies of two "propaganda booklets" and asked the camps' administrators to report on the POWs' reception of the ideas in the booklets as a way to improve Israeli propaganda strategies. "We would ask that you inform us on the impression they make and whether they are willingly read and by the many," they wrote. The same requests were received and followed through regarding the propaganda newspapers *Haqīqat al-Amr* and *al-Yawm* and the Arabic radio channels in the Israeli radio. In March 1949, the "minority ministry" thanked the camp commander of Sarafand for his "Hasbara report" that "would be useful for the institutions that lead the hasbara efforts for our Arab minorities."[10] As to *Haqīqat al-Amr*, the camp commander wrote back to say that "the POWs' response is negative, the newspaper does not seem to

9 Veisbach M. Your Letter 325/171/ג/ח. September 29, 1948.308/24-ג Hasbara Activities in the POW Camps, ISA.

A laboratory for Israelization

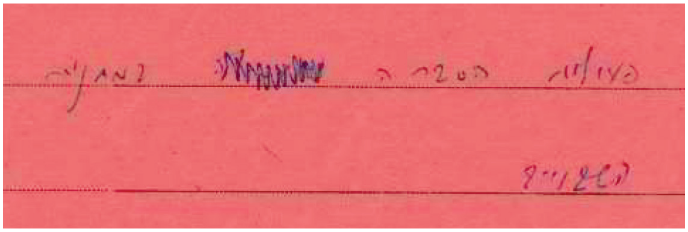

The word “propaganda” erased in the file name “Hasbara ~~and Propaganda~~ Activities in the POW Camps.”

ISA, file 308/24 -ג

The word “propaganda” erased in the file name “Hasbara and Propaganda Activities in the POW Camps”

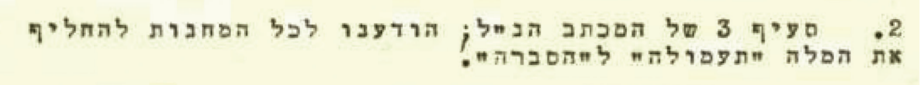

2. סעיף 3 של המכתב הנ"ל; הודענו לכל המחנות להחליף את המלה "תעמולה" ל"הסברה".

“We notified the camps to replace the word ‘propaganda’ with the word ‘hasbara.’”, January 30, 1949

ISA, file 308/24 -ג

A common way to view POW camps is as not much more than hangers that simply house prisoners as objects until the time comes when they are no longer a threat. Against this view of the prisoner as object, the Israeli POW camps demonstrate that such camps are also sites for subject formation. From their onset, the POW camps were conducted according to principles of propaganda meant to affect the behavior, identity, and sense of self of the POWs and to use the camps as laboratories for the effectiveness of Israeli propaganda. In the early days of 1948, the word “propaganda” was still used unabashedly. It was only later that the camp commanders were ordered “to change the word ‘propaganda’ (*ta’amula*) with the word ‘hasbara.’” The goals were two pronged: to demonstrate the humane attitude of the Zionist project and to establish Israel as a fact in the minds of the Palestinians. Note that this “Israelization”

Expulsion

Yūsif Sāyigh chose to stay in the Greek Colony and did not take refuge in the old city of Jerusalem because he wanted to stay in his own neighborhood. Nevertheless, against his own volition, he was forced to join the other 770,000 Palestinians deported in the 1948 war. From Umm Khālid, he was expelled to Jordan in March 1949.

While Zionist depictions of 1948 include two contradicting narratives, that all Palestinians fled and that the deportations happened in the heat of battle, the 1948 POW camps add further evidence that this was not the case. First, around 8,300 Palestinians were held in this manner and arrested by the Zionist and then Israeli forces. Second, 78% of these were expelled beyond Israel's borders and prevented from returning. The Israeli summary of the camps, presented in a magnificent album held at the IDF Archive, stated that 6736 POWs were deported and 1619 POWs were allowed to stay. If the percentage of Palestinians expelled from Historic Palestine in 1948 is around 83%, even under calm conditions the percentage of 78% remains in close proximity. Within the group of 1,619 of people that were allowed to stay 771 were from the city of Nazareth. As with the rest of the country, Muslim Palestinians were expelled in higher numbers than Christian Palestinians. Subhi Bilāl and Rujūb al-Nazler were two of the four Palestinians allowed to stay and released to the town of al-Majdal.[7] We can imagine that they were probably deported when the entire city population was expelled to the Gaza Strip, again under calmer conditions and not during the war, in 1951.

Shimon Amir of the Israeli Ministry of Foreign Affairs wrote to Ben Gurion's Adviser for Minority Affairs Yehoshua Palmon on May 11, 1949 that the Jordanian government refuses to accept the 744 POWs remaining in Sarafand because these POWs have relatives in Israel.[8] In other words, had the Jordanian government been willing to accept these POWs, they too would have been expelled despite their wishes to remain with their families. The same document specifies that the Egyptian government, in contrast, expressed its willingness to receive 450 POWs of the final group remaining in Sarafand.

7 Arab matters advisor 17108/1 גל prisoners release (general).
8 Shimon Amir, The Fate of the Arab POWs in Camp Sarafand, May 11, 1949. Arab POWs, 2406/8-חצ, ISA.

Residents of the city of Acre moving towards Qala' prison after the fall of the city to Israeli forces on May 17, 1948

Before the Diaspora, p. 239. (also in "Prisoner of War: Yūsif Sāyigh, 1948 to 1949," p. 18)

AY: In…near the lycée…I don't remember, I can't remember. You see I am now 93 years old and I can't remember everything. I have to think and think… Abbas Street!

***

I was in Tel Aviv also, and I was in the South of Palestine to work. They took us in trucks. I was in the street in Tel Aviv and one day I met a good friend of mine. A Jew. We worked together in the municipality in Haifa. During vacations I worked and helped at the municipality in Haifa. And I knew a good friend of mine. His name was Ezra Salame. And I didn't know where he is now. He was a very very good friend. He met me as I was in Tel Aviv on a truck and he came and looked and said "you are Adnan! What are you doing here!?" I said "I am your prisoner" and he was in uniform. He said he was going to Egypt. For the army. He was a very very good friend. He was from Iraq and he spoke Arabic also. I speak a bit of Hebrew. [says in Hebrew:] I speak Hebrew but not well.

SG: It has been many years.

AY: Yes, many years.

SG: What kind of work?

AY: Cleaning the rooms and toilets of the soldiers and growing vegetables. We always had soldiers watching us.

SG: At Umm Khalid, did you sleep in a tent or in Umm Khalid's houses?

AY: In the village, many people in one room. Every day we had to take our clothes off and undress before the chief. He would come carrying a stick. He kicked us and we had to take our clothes off every morning. I don't know why. In Ijlīl we were in tents outside. There were many Egyptian soldiers with us.

SG: What happened if someone refused to work?

AY: Yeah, they brought machine guns and told him "you have to work or we kill you." One day, although I was young, I was 17, 18 years old but because I spoke English, Arabic, and Hebrew, one day came a soldier and he called me and said "you are thieves, you stole my pocket change. If you don't bring it now, I will kill 3 of you." I was very angry and went to his gun and put his gun on my chest and said "if you want to kill somebody then kill me. They are not thieves. They don't have your pocket change." Then other soldiers came and took him away. It was very bad treatment.

SG: Did you have books to read?

AY: No [laughs]. To read? We had nothing. Only to work.

SG: In the end, how did it happen that you were deported?

AY: in Jerusalem, at the armistice lines, they brought us in buses and they gave us to the Jordanian army. We went and we didn't know what to do. Some men went to the street and begged to get some money. I was lucky because an uncle of mine waited for me and took me to Nablus. My uncle was a lawyer in Nablus and I stayed with him a few weeks. After that I went to Damascus.

SG: Do you remember the date you were deported in?

AY: It was 1949, I don't know.

SG: Would you have liked to stay in Palestine? If it was up to you? Would you not leave?

AY: Of course, Palestine is my home. Tantura is my home. And Haifa, we had two houses. One house in Haifa and one house in Tantura, in the village.

SG: In which neighborhood in Haifa?

Umm Khālid (Prisoner of War Camp no. 795)

Yūsif Sāyigh was transferred to Umm Khālid on November 13, 1948. Umm Khālid was a Palestinian village west of Tūl Karm, where Natanya is now. Umm Khālid Camp was a hybrid between the more established camps and the temporary ones, such as the Fort of Acre, and was mostly used as a labor camp. In a visit on September 22, 1948, the ICRC delegate thus described the living conditions of Umm Khālid: “The men are quartered in groups of 20 to 30 in an old, half demolished Arab village, now surrounded by barbed wire. The premises are badly lit and damp. Each man has a mattress and one blanket.” Umm Khālid held 200 POWs in this visit.

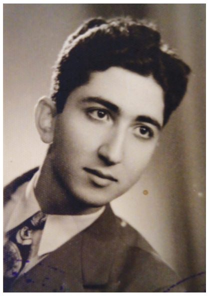

Interview with Dr. Adnan Yahya (born 1930, Tantura)
by Dr. Shai Gortler, 25.2.2024
Conducted in English, edited for clarity

Picture: Adnan Yahya, circa 1948

AY: I was in Umm Khalid, and then Ijlīl. First Umm Khalid, then Ijlīl.
SG: For how long?
AY: About one year.
SG: What were the prison conditions? How was the Food?
AY: The food was very very bad. It was not good. We had to work and sometimes they gave us good food, sometimes not good. I was 17 years old and I had to work every day with other men.

Sarafand (Camp no. 793) and Tel Litvinski (Camp no. 794)

The Israeli authorities decided to use the POWs as cheap labor and established two camps for these purposes. Sarafand (today within Tzerifin military base) had a capacity of 1800 and Tel Litvinski (today within Tel HaShomer military base) had a capacity of 1000. Sarafand Camp took over a previous British detention camp that was erected during the 1936–39 uprising for "persons detained under the Emergency Regulations."[6] The prisoners were forced to work in fields, as mechanics, clearing stones of demolished Palestinian houses, and more. While POWs who did not work received 400 grams of bread daily, working prisoners received 700 grams, as well as 70 mil and 6 cigarettes daily. The Israeli authorities used the Hebrew words that mean live-stock enclosures to describe these camps: Michlaot ʻavoda (מכלאות עבודה, see snippet of the camp commander signature stamp below)

Sarafand, due its function as a forced-labor camp, was the last camp to close.

Stamp of 793 POW Camp Commander: "Michlaot ʻavoda.", January 10, 1949

ISA, file 308/23 -ג

[6] Saunders, A., Palestine Prison Service, March 21, 1938, Social Services Penal and Prison Matters Prisons Reorganization Palestine, National Archives (UK), page 4.

Yūsif Sāyigh, imprisoner of war, May 1948 to spring 1949

Written by Rosemary Sāyigh for this Zochrot booklet

The story of Yūsif's imprisonment in 1948 was probably part of our first meeting in Iraq. I was there to teach at the Queen Aliya College for girls; he was looking for economists as part of his job at the Economic Research Institute at the American University of Beirut. We met accidentally through a mutual friend, and he invited me out to supper. We talked until 3 o'clock in the morning.

Yūsif was imprisoned because he refused to leave Jerusalem on May 15, 1948, when the state of Israel was declared, though he knew that staying would lead to his capture. Conditions in the prison camps were bad, especially at the beginning: "We slept without food or water, in the open, on the bare ground." Nothing but tea made from used leaves; later, a hundred grams of bread per day. No sanitary arrangements. Less than three litres of water a day drinking, washing, and cleaning utensils. Winter conditions were particularly hard: the tents leaked and often collapsed on the prisoners. Yūsif began to suffer severe back pain. This was the beginning of the slipped disc that so often incapacitated him later.

The Israelis often threatened to shoot the prisoners as saboteurs: Yūsif always insisted that they were prisoners of war and thus legally protected. Once a camp officer shot between his legs because of his insistence on prisoners' rights. But the eventual visit of a Red Cross official to the camp strengthened this claim.

Despite the climate of fear, as Yūsif told it there were positive elements too. He was voted *homme de confiance* because he knew the Geneva Conventions and stood up for prisoners' rights. He reported the illegal shooting of an escaped prisoner to the Red Cross. Believing in a 'second round', he wrote notes on the Israeli lines of defence on pieces of cloth, and sewed them into his underclothes. When the prisoners were released, "they searched us very thoroughly, body searches. But cloth doesn't crackle like paper so I got them out".

Sāyigh Yūsif, Yūsif Sāyigh: Arab Economist, Palestinian Patriot, ed. Rosemary Sāyigh (University of Cairo Press, 2015).

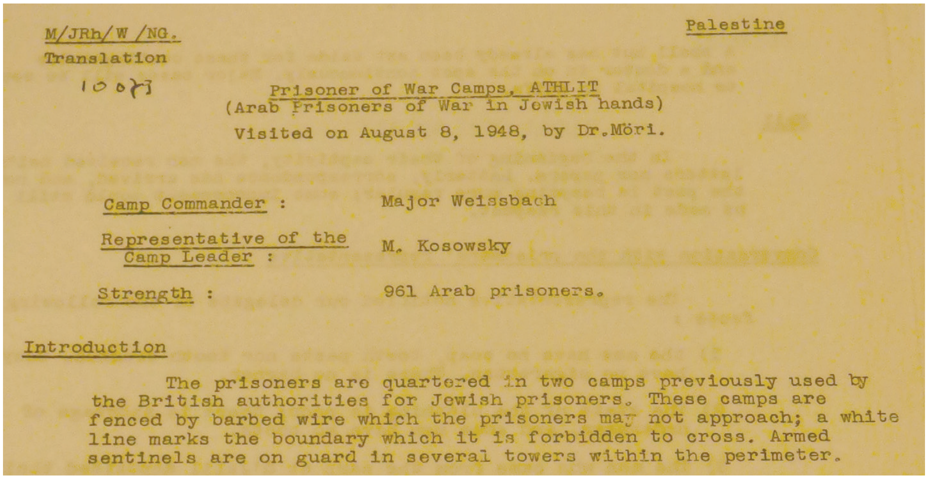

M/JRh/W /NG.
Translation
10073

Palestine

Prisoner of War Camps, ATHLIT
(Arab Prisoners of War in Jewish hands)
Visited on August 8, 1948, by Dr.Möri.

Camp Commander : Major Weissbach

Representative of the Camp Leader : M. Kosowsky

Strength : 961 Arab prisoners.

Introduction

The prisoners are quartered in two camps previously used by the British authorities for Jewish prisoners. These camps are fenced by barbed wire which the prisoners may not approach; a white line marks the boundary which it is forbidden to cross. Armed sentinels are on guard in several towers within the perimeter.

Document from ICRC visit to ʻAtlīt, August 1948

ICRCA, file C SC, Palestine 1948-50

As with Ijlīl and Sarafand, ʻAtlīt was later used as a Maʼabara for Mizrahi Jews during the 1950s. Maʻabarat ʻAtlīt was one of the sites mentioned in the reports on the kidnapping of Jewish Yemenite children. In August 1995 Meryam Radaʼa wrote to the Cohen-Kedmi Committee about the attempted kidnapping of her son Rahamim, prevented only because of Meryam's vigilant resistance.[5]

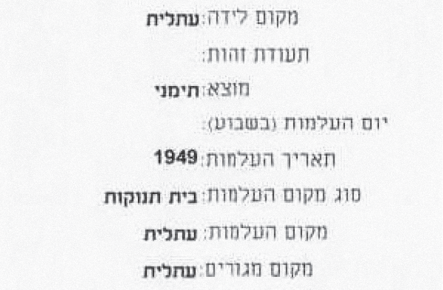

מקום לידה: **עתלית**
תעודת זהות:
מוצא: **תימני**
יום העלמות (בשבוע):
תאריך העלמות: **1949**
סוג מקום העלמות: **בית תנוקות**
מקום העלמות: **עתלית**
מקום מגורים: **עתלית**

Snippet of file regarding the disappearance and return of the baby Rahamim Radaʼa. January 3, 1996

ISA, file 9717/14-ג

5 Radaʼa Rahamim, File 272/95, Cohen-Kedmi Committee about the missing Yemenite children that testify themselves or are being testified on. 14/9717-ג, ISA.

Ijlīl: aerial photo, September 1st 1948

Photo no. 2781, IDFA

‘Atlīt (Prisoner of War Camp no. 792)

On July 1948, after Ijlīl reached its capacity, a second camp was established on the grounds of a British camp that imprisoned illegal Jewish immigrants (“Clearance Camp ‘Atlīt”, est. January 1940). While the British camp had a capacity of 1664 prisoners, the Israeli camp increased the capacity to 2900 POWs.[3]

On the extent of colonial aphasia:

An Israeli museum that commemorates the Jewish illegal immigration of the 1940s stands on part of the grounds of the original camp. The museum does not mention ‘Atlīt’s use as a camp for Palestinian civilians at the end of that decade. Moreover, no one in the research unit of the museum (!), nor its chairperson, heard that ‘Atlīt was also used as a prisoners of war camp for Palestinians. In fact, despite archival evidence to the contrary, they denied that such a use ever took place even when presented with the ICRC document below.[4]

3 Yehoshua Caspi, Prisons in Eretz Israel during the British Mandate, page 152.

4 ICRCA, Palestine, C SC, 1948-1950,. In their article on the camps and the ICRC, Rempel and Abu Sita do not rely on the 1948 visit reports to the camps.

June 1948 and became the prisoners' representative. His documented conversations with the ICRC representative demonstrate the POWs' resilience. The delegate writes: "The Camp Leader stated his wish to remain in close contact with the delegation; his letters to the delegates are not transmitted rapidly enough. The delegates arraigned that he should send them a weekly report on the situation." However, once Palestinian leadership became well-organized, the Israeli authorities would disperse it. Yūsif Sāyigh was transferred to the second permanent camp established, 'Atlīt.

Ijlīl POW Camp (present-day HaSira interchange), 1949

Album no. 3, IDFA

Within The Israel Museum, Paul Klee's Angelus Novus literally overlooks the ruins of the houses of Neve Sha'anan which in the 1948 Nakba housed the first Palestinian prisoners held by Israel, and earlier by the Haganah. Walter Benjamin imagines the painting as The Angel of History whose "face is turned toward the past. Where we perceive a chain of events, he sees one single catastrophe which keeps piling wreckage upon wreckage and hurls it in front of his feet." A central layer of the Palestinian Nakba, the catastrophe, currently fixes the Angel of History to his place.

Ijlīl (Prisoner of War Camp no. 791)

Ijlīl opened in May 26, 1948.[2] The captives were held in make-shift tents and in the houses of the depopulated Palestinian village of Ijlīl al-Qibiliyya. The first group of captives were brought to Ijlīl from the village Zarnūqa, the second from al-Tantūra, and the third from Jaffa. The massacre of al-Tantūra during May 23, 1948 (as well as other events) might have been a catalysator for establishing the camp. A permanent camp with a capacity of 4,200 was built. Yūsif Sāyigh was transferred to Ijlīl in late

2 Aaron Klein, "The Arab Prisoners in the War of Independence," in Israel's War of Independence 1948-1949: A Reappraisal, ed. Alon Kadish (Tel Aviv: Ministry of Defence, 2004), 569.

Camp 101

Yūsif Sāyigh was held for six weeks in Camp 101 in Jerusalem. Located in Neve Sha'anan, on the grounds where the Israel Museum now stands, Camp 101 was a temporary prisoners of war camp for Palestinians captured in the vicinity of Jerusalem. An International Committee of the Red Cross delegate who visited Camp 101 on June 7, 1948 wrote in his report that the POWs "all regret…to have been imprisoned notwithstanding the fact that they are civilians and not combatants. They complain of insufficient food."

When the road between Jerusalem and Tel Aviv were opened, Sāyigh was transferred to Ijlīl.

Camp 101, 1948

Photo by Rudolf Jonas

Testimony by Yūsif Sāyigh, taken prisoner in Jerusalem (as written by Rosemary Sāyigh)

"I was taken prisoner of war a few days after the state of Israel was established… We drove on until ultimately we stopped and they opened the doors. Come down! Come down! They guarded us very heavily. It turned out to be a new settlement. Only the foundations of the houses were laid, and the floors had no walls at all. We were made to squat, and put our hands behind our necks. Somebody came who spoke to us in English and said, 'I'm the commander of this camp, and you'll have to obey my orders and the orders of any sergeant or soldier' We have to see what we'll do with you. We consider you saboteurs who have been left behind to carry out sabotage. According to international law, we are allowed to shoot you. But since Israel is a state now, we want to do the right thing. We have to make sure that you are really saboteurs, and under what article of international law you will be shot.' So I said, 'No, we are prisoners of war.' Luckily-I don't know why it occurred to me-a few months before Palestine fell, I looked up some sort of convention-not the Geneva conventions because they were not signed until 1949, but there was some other convention from earlier wars.[1] I knew what the rights and duties of Prisoners of War were. I said again, 'We are prisoners of war.' He said, 'Huh! What kind of prisoners of war are you? A prisoner of war is a soldier; he's in uniform. He has arms, he has a number. You have none of these things. What army are you with?' And we couldn't pretend that we belonged to any army."

[Yūsif Sāyigh, "Prisoner of War: Yūsif Sāyigh, 1948 to 1949," Jerusalem Quarterly 29 (2007): 14-19.]

1 Sāyigh is referring to the 1929 Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War.

This booklet is the initiative of Zochrot member Dr. Shai Gortler, and is mainly an adaptation of his academic study. Zochrot is proud to support projects arising from our political community, bridging research and activism.

Preface

Between 1948 and 1950 around 8,300 Palestinians were incarcerated in make-shift Prisoners of War (POW) camps. These camps did not only hold soldiers and combatants but many Palestinians whose crime was simply to exist. Men "of fighting age," understood as 15-55 but regularly also young children and seniors, were taken to these camps where they spent 6-18 months, put to work, and for the most part were later expelled. Several names were used for these sites. They were called POW camps even though a majority of Palestinian non-combatants were held in them alongside a small minority of Palestinian combatants and soldiers and officers of regular armies. They were called "Detention centers" to better reflect the fact that the majority of people within them were not combatants (yet, see below Yūsif Sāyigh's preference for the protection that the term Prisoner of War grants). They were called "work camps" because some of them were used for such purposes. One Israeli document even refers to them as "concentration camps."

This booklet builds on previous work by Salman Abu Sitta, Terry Rempel, Mustafa Kabha, Wadīʿ ʿAwāwdeh, Aaron Klein, and the memoirs of the Palestinian intellectual Yūsif Sāyigh, a prisoner in these camps, written by Rosemary Sāyigh who contributed a new text to this booklet as well. It adds never-before-exposed archival documents from the International Committee of the Red Cross Archive, the Israeli State Archives, and the "IDF and Defense Establishment" Archive and the National Archives (UK).

of space. Very few have been dedicated to the implications of the Nakba, in its first years, for Palestinians who became citizens of the State of Israel.

This study, and recent literature devoted to the years of the Military Government imposed on the survivors of the Nakba by the State of Israel in 1948-1966, indicates that the ongoing Nakba was no less traumatic than the events of 1948. The latter represented the culmination of the Nakba, but by no means its termination.

Zochrot's main task is to narrate the Nakba in Hebrew, for the Jewish-Israeli public. Hence the idea to publish this booklet, in Hebrew, as well as in Arabic and English – to inform the readers about the detention centers built by the nascent state to imprison thousands of Palestinian men for two years, about the treatment they received while in detention, and about the state's policy towards them after their release.

This booklet is based on the few previous studies published about the subject in Arabic and English, as well as on Israeli archival documents. This seminal material, provided in Hebrew, sheds light on one of the least known aspects of the Nakba. Detention is an ongoing aspect of Palestinian lives to this day: it is difficult to find any Palestinian families none of whose members has never been detained or imprisoned. Israelis, on the other hand, usually devote little attention to this aspect, fail to recognize it, and usually assume every detention to be justified and every community or national activism in support of detainees and prisoners to be a crime in its own right. In publishing this booklet, we hope to shed some light on the history of the detention of Palestinians by the State of Israel in the ongoing Nakba, and thereby contribute to greater recognition of this phenomenon.

When we started working on this booklet, we never imagined that at the time of its publication, we would once again witness mass detention centers, but this is the current reality in Palestine. The booklet is being published at the time when the Nakba – ongoing since 1948 – is entering a new stage. Since October 2023, this stage, more lethal than all its predecessors, involves massive killing in Gaza, the uprooting of more than two million people, and starvation. In particular, it involves indiscriminate detentions as well as systematic torturing of Palestinians held in various detention facilities in Israel. These dark days make it even more important, and urgent, to study the injustices of the past and recent present, to enable us to choose a different future.

Introduction

The study of the Nakba and its implications for the lives of Palestinians – both those uprooted from the territory that would become Israel, and those who remained, for various reasons, within the boundaries of the Jewish state and became its citizens, is far from complete. As research efforts delve deeper, new aspects come to light that have been previously neglected or misrepresented, and remained concealed from the public for many decades.

Ten years ago, Zochrot hosted Professor Mustafa Kabha and journalist Wadī‘ ‘Awāwdeh for the launch of their book أسرى بلا حراب: المعتقلون الفلسطينيّون والمعتقلات الإسرائيليّة الأولى (Prisoners without Bayonets: The Palestinian Prisoners and the First Israeli Detention Centers, 1948-1949), published in Arabic in Beirut, in 2013. The book described the detaining of thousands of Palestinians who survived the ethnic cleansing and remained within the territory of the State of Israel. To this day, this phenomenon has remained unfamiliar to an organization such as Zochrot, as probably to most of the Israeli and non-Israeli public. Despite the scope of the phenomenon, and although that book added much to our knowledge about it, it remained understudied even after its publication. Based on Dr. Shai Gortler’s research, this booklet includes details and documents unknown hitherto, including documents from the Archive of the Red Cross, which was in touch with the prisoners at the time.

Most of the studies about the Nakba, including Zochrot’s activities, have focused on the factors and events that (re)produced it, such as the ethnic cleansing, massacres, denial of return, destruction of Palestinian towns and villages, and the Judaization

Remembering the Prisoners of War Camps